

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра туристичного та готельно-ресторанного бізнесу

На правах рукопису

НЕЦВЕТОВ АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ
В УКРАЇНІ**

Спеціальність 242 Туризм
(код) (назва спеціальності)

Освітня програма Туризм
(назва)

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:
Тесленко Тетяна Вікторівна,
кандидат економічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

протокол засідання кафедри

№ 5 від 05.02.2024

Голова кафедри

Тетяна ТЕСЛЕНКО

Формоконтроль

Наталія СЕРГІЄНКО

Дніпро, 2024

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра туристичного та готельно-ресторанного бізнесу
Освітній ступінь магістр
Спеціальність 242 Туризм
Освітня програма Туризм

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри туристичного та
готельно-ресторанного бізнесу

 Тетяна ТЕСЛЕНКО

« 02 » 11 2023 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
НЄЦВЕТОВУ АНДРІЮ ЮРІЙОВИЧУ**

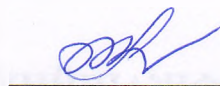
1. Тема роботи: **«Перспективи розвитку внутрішнього туризму в Україні»**
2. Науковий керівник: **Тесленко Тетяна Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент.** Затверджені наказом вищого навчального закладу від « 01 » 11 2023 року № 127-02
3. Строк подання роботи на кафедру 05.02.2024 р.
4. Мета кваліфікаційної роботи полягає в обґрунтуванні внутрішніх видів туризму, розвиток яких є доречним після війни.
5. Завдання випускної кваліфікаційної роботи:
  - охарактеризувати напрями євроінтеграції України в туристичній сфері;
  - проаналізувати стан внутрішнього туризму в Україні;

- надати шляхи розвитку внутрішнього туризму в Україні в післявоєнний період.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

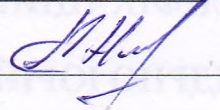
№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вступ	09.11.2023	
2.	I Розділ	30.11.2023	
3.	II Розділ	05.12.2023	
4.	III Розділ	20.12.2023	
5.	Робота в цілому	05.01.2024	
6.	Передзахист кваліфікаційної роботи	23.01.2024	

Науковий керівник

Тетяна ТЕСЛЕНКО

Здобувач вищої освіти

Андрій НЕЦВЕТОВ

Дата видачі завдання 01.11.2023 р.

Имя пользователя:
Альбіна Ткаченко

ID проверки:
1015882829

Дата проверки:
02.11.2023 15:56:47 EET

Тип проверки:
Doc vs Internet + Library

Дата отчета:
02.11.2023 15:57:22 EET

ID пользователя:
100005559

Название файла: **Диплом_Нецветов Андрій**

Количество страниц: 112   Количество слов: 26510   Количество символов: 198456   Размер файла: 10.67 MB   ID файла: 1015544635

24.5% Совпадения

Наибольшее совпадение: 6.73% с Интернет-источником (<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/677045>)

23.7% Источники из Интернета	989	.....	Страница 114
2.53% Источники из Библиотеки	31	.....	Страница 126

0% Цитат

Исключение цитат выключено

Исключение списка библиографических ссылок выключено

0% Исключений

Нет исключенных источников

Модификации

Обнаружены модификации текста. Подробная информация доступна в онлайн-отчете.

Замененные символы   19

АНОТАЦІЯ

Нещветов А. Ю. Перспективи розвитку внутрішнього туризму в Україні: 111 с., 19 рис., 1 табл., 100 джерел.

Кваліфікаційна робота на здобуття рівня вищої освіти «магістр з туризму». – Дніпровський гуманітарний університет, Дніпро, 2024.

Досліджено теоретичні аспекти сучасних підходів організації внутрішнього туризму з урахуванням Стратегії розвитку туризму в провідних країнах світу та Стратегії розумної мобільності. Окреслено необхідність застосування циркулярної економіки в туризмі. Здійснено аналіз внутрішнього туризму в Україні. Проаналізовано ключові тенденції розвитку водного, духовного, солідарного та велотуризму в Україні. Проаналізовано «туристичні магніти» Дніпропетровської області.

Ключові слова: туризм, внутрішній туризм, сталий розвиток, циркулярна економіка, водний туризм, велотуризм

ABSTRACT

Netsvetov A.Yu. Prospects for the development of domestic tourism in Ukraine: 111 pages, 19 figures, 1 table, 100 sources.

Thesis for obtaining the level of higher education "Master of Tourism". - Dnipro Humanities University, Dnipro, 2022.

The theoretical aspects of modern approaches to the organization of domestic tourism have been studied, taking into account the Strategy for the development of tourism in the leading countries of the world and the Strategy for smart mobility. The necessity of applying the circular economy in tourism is outlined. An analysis of domestic tourism in Ukraine was carried out. The key trends in the development of water, spiritual, solidarity and bicycle tourism in Ukraine are analyzed. The "tourist magnets" of the Dnipropetrovsk region were analyzed.

Keywords: tourism, domestic tourism, sustainable development, circular economy, water tourism, bicycle tourism

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВНУТРІШНЬОГО СТАЛОГО ТУРИЗМУ	8
1.1. Напрями сталого розвитку суспільства через розвиток внутрішнього туризму в післяпандемійний період	8
1.2. Перспективи циркулярної туристичної економіки	23
1.3. Напрями євроінтеграції України в туристичній сфері	33
Висновки до розділу 1	47
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ...	51
2.1. Динаміка відвідування туристами українських туристичних місць	51
2.2. Аналіз можливості розвитку внутрішнього туризму через дослідження корінних народів України	60
2.3. Розвиток солідарного та волонтерського туризму	67
2.4. Подорожі Україною під час війни: правила безпеки	70
Висновки до розділу 2	70
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	75
3.1. Розвиток велотуризму в Україні	75
3.2. Розвиток водного туризму в Україні	81
3.3. Розвиток духовного туризму в Україні	86
3.4. Перспективи розвитку популярних туристичних локацій Дніпропетровщини	90
Висновки до розділу 3	96
ВИСНОВКИ	97
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	102

ВСТУП

Туризм відіграє важливу роль в економіці будь-якої країни, і Україна в цьому не є виключенням. У постпандемійний період країни фіксують зростання обсягів внутрішнього туризму, намагаючись утримати цю перевагу у порівнянні із міжнародним туризмом, тобто виїзним. Кожна країна розвиває власні туристичні локації, аби привабити як місцевого туриста, так і іноземного.

Україна має усі передумови для розвитку внутрішнього туризму, адже в наявності різні кліматичні зони з унікальним ландшафтом, ліси, гори, моря, річки. В наявності розвинена туристична та транспортна інфраструктура, яка потребує осучаснення та модернізації.

Також важливим аспектом залучення туристів є багаті культурні та історичні цінності, а останніми роками, у воєнний та післявоєнний період Україна може приваблювати туристів локаціями або меморіалами, пов'язаними із військовими діями.

Розвиток внутрішнього туризму в кожній країні є вкрай важливим завданням, адже в післяпандемійний період туристи прагнуть подорожувати не на дуже велику відстань від власного помешкання, уникають зайвих контактів та скупчень людей аби уникнути можливих заражень. Внутрішній туризм є інструментом розвитку громад, засобом залучення додаткових коштів до бюджету, створення нових робочих місць і врешті-решт підвищує задоволення від життя і в цілому покращує якість життя мешканців громад, в яких організовано туристичні локації.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в розробці теоретичних і практичних рекомендацій щодо розвитку внутрішнього туризму в Україні.

Об'єкт дослідження – процес впровадження різних видів внутрішнього туризму в Україні.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних положень щодо формування розвитку внутрішнього туризму.

Інформаційною базою дослідження слугували дані із відкритих джерел статистичної звітності, наукові дослідження провідних українських вчених (Бараша Ю. С., Бобиля В. В., Чаркіної Т. Ю., Назаренко І. Л., Зайцевої В. М., Задой В. О., Диканя В. Л., Марценюк Л. В., Пікуліної О. В., Дергоусової А. О., Кифяка В. Ф., Школи І. М.), а також провідних міжнародних туристичних організацій та іноземних науковців.

Практична значущість кваліфікаційної роботи полягає в широкому порівняльному аналізі напрямів розвитку внутрішнього туризму та надання дієвих рекомендацій для запровадження подібних видів туризму в туристичній індустрії України.

Частина запропонованих автором кваліфікаційної роботи напрямів розвитку інновацій в сфері туризму в Україні надруковано в двох наукових тезах та одній науковій статті:

1. Нецветов А. Ю., Тесленко Т. В. Розвиток водного туризму в Україні. II Міжнародна науково-практична конференція «Світові досягнення і сучасні тенденції розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства». Запоріжжя. 10 листопада. 2023 року.

2. Нецветов А. Ю., Марценюк Л. В. Розвиток духовного туризму в Україні. II Міжнародна науково-практична конференція «Світові досягнення і сучасні тенденції розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства». Запоріжжя. 10 листопада. 2023 року.

3. Нецветов А. Ю., Марценюк Л. В. Напрями розвитку внутрішнього туризму в Україні. Науковий Вісник ДДУВС. №4. 2023. С.216-227

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВНУТРІШНЬОГО СТАЛОГО ТУРИЗМУ

1.1. Напрями сталого розвитку суспільства через розвиток внутрішнього туризму в післяпандемійний період

Туризм визначається як переміщення людей з особистими, комерційними чи професійними цілями протягом не більше одного року і не менше 24 годин. Внутрішній туризм – це один із видів туризму, який характеризується туристичною інфраструктурою, яка залучає громадян однієї нації до подорожей у межах своєї країни. Він є основним джерелом туристичної діяльності в багатьох країнах. Внутрішній туризм має кілька переваг з точки зору економічного розвитку, при чому чим більш суттєвий внесок у місцеві покращення з боку місцевих органів влади чи підприємців бачать туристи як відображення потенціалу цього регіону чи туристичної локації, тим менший потік туристів, що подорожують до інших регіонів чи країн.

Пандемія COVID-19 перервала економічну діяльність у всьому світі та завдала серйозної шкоди світовому та субрегіональному туризму. У багатьох містах світу очікувана кількість подорожей впала на 80–90 %, а десь і зовсім не було прибуттів. Враховуючи триваючі в той період (2020-2022 роки) обмеження на міжнародну мобільність, накладені внаслідок COVID-19, ЮНВТО опублікувала звіт про внутрішній туризм та його можливості. У звіті було підраховано, що внутрішній туристичний ринок у шість разів перевищує міжнародний ринок за кількістю туристів. Зараз він відіграє більш важливу роль у боротьбі з наслідками пандемії [1].

Сектор туризму є одним із найбільш постраждалих від пандемії, і не очікується, що він скоро повернеться до рівня до пандемії, оскільки рецесії, як правило, змінюють уподобання споживачів і моделі подорожей. Оскільки індустрія туризму є однією з найбільш трудомістких галузей, велика

кількість фірм і працівників ризикують закритися та відповідно втратити роботу. Як наслідок, реакція туристичного сектору на пандемічний шок є економічно актуальною, оскільки вона створює важливі перетворення для місцевої економіки та регіонального економічного зростання. Розкриття спроможності регіональних індустрій туризму справлятися з падінням міжнародного туризму шляхом заміни його внутрішнім попитом має велике значення, оскільки короткострокова стійкість є необхідною (хоча й недостатньою) умовою для довгострокових стратегій і можливостей відновлення.

Через паралізуючий вплив пандемії на економічну діяльність, дослідники туризму в різних країнах вивчили негативний вплив COVID-19 на внутрішній туризм. Так, у В'єтнамі місцеві підприємства зіткнулися зі зростаючими втратами доходу від 50 до 90 %. Дослідження науковців більшою мірою в сучасних наукових публікаціях зосереджені на зміні намірів туристів до внутрішнього туризму зараз, тобто, в епоху після пандемії. Пандемія вплинула на те, що туристи частіше віддають перевагу короткостроковим напрямкам, а також вимагають соціального дистанціювання. Туристи, які віддають перевагу подорожам, змінили свою поведінку, уникаючи місць скупчення людей і утримуючись від міжнародних поїздок. Багато досліджень показали, що поведінка туристів змінилася через пандемію COVID-19.

Науковцями була розроблена концептуальна модель людської поведінки: теорія запланованої поведінки (ТЗП) Айзена. Ця модель часто використовується для опису та пояснення того, як людина буде поводитись, дотримуючись певних цілей, посилаючись на намір людини виконувати певну поведінку. З моменту свого створення ця теорія широко використовується в сфері туризму та менеджменту гостинності. Наприклад, науковці використовували ТЗП, щоб передбачити намір туристів знову відвідати ту чи іншу туристичну локацію. Остаточне рішення турист приймає, підсумовуючи та оцінюючи різні фактори, наприклад, ставлення

мандрівника до подорожі, гігієну, в цілому знання про місце призначення. Таким чином, постпандемійний намір подорожувати можна описати як бажання людини подорожувати, і це один із компонентів, які спонукають людину діяти [2].

Що стосується туризму, багато досліджень показали, що позитивне ставлення туриста до діяльності зазвичай призводить до бажання подорожувати. Ставлення стосується оцінки та погляду людини на поведінку, незалежно від того, сприятлива вона чи ні. Власні переконання людини впливають на потенційні наслідки дії, які називаються поведінковими переконаннями. Як наслідок, позитивне ставлення туриста визначається як оцінка цінності туристичного досвіду відвідування місця, що призводить до позитивного ставлення людини до пам'ятки та сприяє наміру подорожувати або відвідати його в майбутньому. Отже, якщо комплексні показники ставлення демонструють позитивний зв'язок між ставленням і поведінковими намірами, те саме має виникнути у випадку вимірювань ставлення до подорожей і туристичних намірів.

Суб'єктивні норми сильно впливають на те, як людина приймає рішення. Науковці описують поведінку чи бездіяльність індивідів як такі, що викликані уявленнями про соціальні потреби чи очікування або близької групи людей, наприклад сім'ї та родичів, або віддаленої групи, такої як друзі, колеги чи керівники. Дослідження вчених показали, що суб'єктивні норми значно впливають на туристичні наміри [3].

Сталий розвиток туризму є важливою темою для обговорення в туристичному секторі, оскільки він надає можливості задовольнити потреби туристів, одночасно посилюючи місцеве економічне зростання та якість навколишнього середовища, тим самим покращуючи якість життя усіх жителів. Зокрема, сталий розвиток туризму передбачає, щоб місцеві жителі активно та позитивно сприймали розвиток туризму під час розгляду шляхів економічного відродження своїх місцевих громад, які підтримують баланс між суспільством та навколишнім середовищем. Позитивне ставлення

жителів до сталого розвитку туризму є важливим для загального розвитку. Зусилля щодо розробки моделі сталого туризму, зосередженої на місцевих жителях, були зосереджені на внутрішньому туризмі, об'єктах спадщини, захищених територій і туризму в малих містах. Наукові дослідження провідних вчених показали, що підтримка сталого розвитку туризму є значною серед людей, які живуть у туристичних районах. Однак для більш переконливих висновків необхідні додаткові дослідження щодо підтримки мешканцями напрямків природного туризму. Зокрема, у зв'язку з тим, що Цілі сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй набувають популярності як ключової сфери дослідження в оцінці внеску туризму в сталий розвиток, вкрай важливо навчити мешканців природних напрямків, які значною мірою залежать від природних ресурсів і навколишнього середовища, пропонувати туристам такий туристичний продукт, який би не шкодив природі і який би на перше місце не ставив економічне зростання, а щоб цей туристичний продукт дбав і про екологію.

Розглянемо декілька визначень конкретно внутрішнього туризму. Так, Закон України «Про туризм» трактує внутрішній туризм як одну із організаційних форм туризму і характеризує подорожі в межах території України громадян України та осіб, які постійно проживають на її території [19]. Науковці І. Н. Коробейніков та І. Л. Полякова запропонували своє визначення внутрішнього туризму як одну із форм міграції населення у країні, без виїзду за її межі, не пов'язана зі зміною місця проживання або роботи [20]. Дослідник П. Р. Пуцентейло акцентує увагу на тому, що внутрішній туризм являє собою міграційні потоки людей в межах країни постійного проживання з туристськими цілями [21].

Розвиток туризму вносить різні економічні, соціокультурні та екологічні зміни в життя місцевих громад та окремих жителів. Спираючись на аналіз впливу туризму, теорія соціального обміну висуває певні фактори як ключові фактори, що сприяють поясненню процесу обміну, який відбувається в розвитку туризму. Це свідчить про те, що коли мешканці

розуміють, що вигоди від розвитку туризму перевищують витрати, вони підтримуватимуть розвиток туризму. Крім того, коли мешканці усвідомлюють вплив туризму, тобто те, що на їхнє життя туристи позитивно впливають матеріально та емоційно, у свою чергу, це може сприяти підвищенню загального рівня задоволеності життям. Це явище можна пояснити за допомогою теорії переливу знизу вгору, згідно з якою позитивні наслідки розвитку туризму «розповсюджуються» з туристичного сектору на ширшу територію. Коли місцева громада стає туристичним напрямком, життя місцевих жителів зазнає впливу туризму незалежно від того, чи вітають вони зміни чи ні. Виходячи з рівня задоволеності життям і загальної оцінки якості життя, уявлення та оцінки мешканцями впливу туризму можуть мати відношення до загальної підтримки розвитку туризму. Таким чином, необхідні додаткові зусилля для створення моделі сталого туризму, заснованої на участі місцевих жителів, орієнтованих на напрямки природного туризму [4].

Одним із відмінних і унікальних ресурсів регіону, який приваблює відвідувачів на конкурентному ринку туризму, є місцеве виробництво та подавання їжі. Місцева їжа може бути не тільки туристичною привабливістю, а й допомогти сформувати імідж місця призначення. Однак деякі проблеми з постачанням місцевих продуктів харчування під час пандемії COVID-19 змусили бізнес впроваджувати деякі інновації. Компанії роздрібної торгівлі, які продають місцеву їжу та знають, як перетворити цю кризу на можливість, менше відчули негативний вплив цього процесу, здійснюючи онлайн-продажі. Проте ймовірність того, що багато місцевих продуктів харчування можуть зіпсуватися під час доставки або пересилання, призводить до збільшення продажів на короткі відстані. Однак споживання місцевої їжі в місцях її виробництва є більш популярним серед відвідувачів. Таким чином, місцева економіка може підвищуватися за рахунок місцевої їжі, яка вважається важливим фактором у залученні відвідувачів, а стійкість

регіонального туризму може бути забезпечена розвитком можливостей працевлаштування.

Сталість, яка часто використовується в контексті туризму, стосується передачі екологічних ресурсів у регіоні майбутнім поколінням без шкоди для них, беручи до уваги баланс охорони та використання, а також управління туристичними напрямками без їх перевантаження та забезпечення сталого розвитку в регіонах призначення. Стійкий туризм як тип туризму, передбачає, що майбутні покоління отримають користь від ресурсів, запобігаючи погіршенню навколишнього середовища, в якому люди продовжують жити протягом невизначеного періоду. Незважаючи на те, що існує широкий діапазон поглядів на сталий туризм, ЮНВТО стверджує, що він базується на балансі між економічними, соціальними та екологічними питаннями. Знову ж таки, для забезпечення регіональної стійкості в контексті сталого туризму важливою вимогою є підвищення стандартів у соціальних, культурних та економічних аспектах, і одночасно захист навколишнього середовища. У зв'язку з цим слід підтримувати приймаючі громади, підвищувати прибутковість бізнесу та забезпечувати задоволення відвідувачів шляхом споживання місцевої їжі, що вважається елементом сталого туризму [5].

Споживання їжі загальноновизнано як один із важливих елементів туристичного досвіду. Хоча для деяких туристів їжа вважається лише засобом втамування голоду, вона також є важливою частиною подорожі для деяких інших туристів, які мотивовані відчувати різні смаки. Бажання туристів дізнатися більше про походження їжі та їхня схильність випробувати їжу особисто, спостерігаючи за етапами виробництва, є однією з причин, що викликають інтерес до місцевої їжі.

Місцева їжа в туристичних напрямках вважається туристами привабливою, оскільки вона відрізняється від повсякденної їжі та страв, що підвищує схильність витратити більше грошей. У цьому сенсі місцева їжа розглядається як корисний інструмент для сталого розвитку напрямків і

досягнення сталого туристичного досвіду. Зростаюча кількість економічних, соціально-культурних та екологічних проблем впливає на розвиток індустрії туризму, тому констатується необхідність розвитку сталого туризму. Тим не менш, огляд турецької літератури виявив обмежену кількість досліджень про вплив місцевої їжі на сталий туризм.

Пандемія COVID-19 підштовхнула всесвітні обмеження на подорожі та завдала болю світовій індустрії туризму протягом 2020–2022 років. Закриття та тимчасове відкриття міжнародних кордонів призвело до активізації внутрішнього туризму та зміни складу відвідувачів на батьківщині. Нова норма туризму після пандемії демонструє падіння кількості іноземних гостей і одночасне значне зростання кількості внутрішніх відвідувачів і ночівель. Не тільки внутрішні подорожі відновлюються швидше, ніж їх міжнародні аналоги, але й уподобання людей щодо далеких напрямків також змістилися в бік ближчих, сусідніх місць [6].

Серед причин цієї радикальної зміни поведінки під час подорожей, можна визначити: часткове або повне закриття кордонів, обмежене або скасоване транспортне сполучення, обов'язковий карантин і паспорти вакцинації тощо, уявлення про ризик подорожей, занепокоєння здоров'ям, страх зараження пандемією.

Подорожувати поблизу дому, незважаючи на меншу кількість обмежень, є парадоксальним явищем, яке суперечить існуючим теоретичним моделям туристичної поведінки. Таким чином, до нових моделей подорожей після пандемії слід підходити через методологічну призму дослідження парадоксів. COVID-19 призвів до тривалого страху та тривоги, пов'язаних із благополуччям людей, ефективно змінюючи повсякденні практики мобільності та спілкування з іншими. Перспектива зараження хворобою відображається не лише у підвищенні гігієнічних проблем, але й у уникненні взаємодії з іншими.

Пандемія викликала настрої проти іноземців і ворожість через колір шкіри, національну винятковість та етноцентричне споживацтво. Інтровертні

соціальні та культурні рухи, які заперечують ідею глобалізованого світу без кордонів, також зростають у європейських країнах з етнічною та расовою різноманітністю. Під час пандемії ці рухи та настрої проти іноземців ще більше посилюються. Психологи-еволюціоністи назвали це явище асоціативною соціальністю, що пояснює одночасне об'єднання з відомими групами та відвертання від незнайомих як поведінкову реакцію захисної системи імунітету. Асоціативна соціальність активується загрозою зараження (або паразитарним стресом) і згодом призводить до чітких змін особистості та соціального ставлення до незнайомих. Таким чином, це може мати фундаментальні наслідки для міжнародного туризму та міжкультурного обміну [7-9].

У перший рік пандемії було стверджено, що глобальний туризм перебував на порозі зміни парадигми, що стримувався поведінковими факторами, такими, як: пандемічна тривога та уникнення подорожей. Незважаючи на те, що тривога явно впливає на наміри людей подорожувати, менш очевидно, як пандемічний страх впливає на ставлення громадян до іноземців як гостей, а також до різних видів подорожей.

Зокрема, перспективи внутрішнього туризму можуть бути неоднозначними: у той час як інші сектори національної економіки (наприклад, домашнє та місцеве виробництво продуктів харчування) виграли від кризи COVID-19, незрозуміло, як патріотичне та етноцентричне споживацтво вплине на туризм. Незважаючи на те, що вірогідно, що мешканці віддадуть перевагу проводити відпустку поблизу дому під час пандемії, незрозуміло, чи підтримуватимуть вони економічну діяльність, яка процвітає за рахунок міжнародних гостей із патогенним потенціалом.

Пандемія COVID-19 – це надзвичайна ситуація в галузі охорони здоров'я, яка поставила світову спільноту та індустрію туризму в безпрецедентний стрес. Посилення занепокоєння щодо безпеки, пов'язане з подорожами, дало новий імпульс дослідженням страху та тривоги подорожей, а також їх наслідків для туристичного споживання. За останні

три роки психопатологічні конструкти переконливо розширили домінуючі рамки пояснення, засновані на сприйнятті ризику. Широкомасштабні теоретичні концепції (наприклад, ксенофобія або теорія самозахисту) були введені для перевірки різних аспектів комплексної моделі страху подорожей.

Страх як базова емоція стану характеризується короткочасним відчуттям (жах, шок або паніка), яке готує тіло до захисної реакції (втечі або втечі) на конкретну поточну загрозу. Тривога, навпаки, розуміється як тривале, орієнтоване на майбутнє збудження, яке реагує на неминучу загрозу, виражаючи «підготовчу реакцію організму на контексти, в яких може виникнути загроза». Стійка тривога формує риси поведінки. У той час як певний рівень тривоги природно пов'язаний з очікуванням і подорожжю в чужі місця та культури, тривожність подорожей також може спричинити патологічні стани, які потребують лікування. З розвитком глобальних подорожей з'явилося кілька діагнозів для позначення клінічно значущих тривожних розладів. Вони можуть стосуватися фобій (боязнь авіаперельотів, відкритого простору чи скупчення людей), а також конкретної шкоди, наприклад, зараження інфекційним захворюванням. Патологічний стан, пов'язаний з пандемією COVID-19, отримав чіткий діагноз, названий коронавірусною тривогою. Поведінкові наслідки пандемічної тривоги можуть проявлятися у зміні ставлення до подорожей та вибору місця призначення. Ризик зараження, карантин і непостійна медична допомога можуть викликати безпорадність і повну відмову від подорожей. У цьому сенсі необхідно вивчити стратегії подолання пандемічного стресу в контексті туризму. Стратегією подолання може стати коригування споживчих уподобань, як-от вибір конкретного пункту призначення. Наприклад, у нинішній пандемії ми бачимо сильний зсув до внутрішніх подорожей замість міжнародних. Нещодавні дослідження споживчої психології можуть дати глибші теоретичні пояснення цього ефекту. Тривога, спричинена пандемією, призводить до матеріалізму та гедонічного споживання (що також може проявлятися в ексклюзивних міжнародних подорожах). Через обмеження на

подорожі люди можуть вибрати доступні замітники (тобто внутрішні напрямки). Також у людей розвивається поведінковий імунітет, який виражається небажанням взаємодіяти з людьми поза групою, а також упередженням щодо людей, які сприймаються як нездорові [10].

Під час епідемії люди стають менш відкритими до досвіду, менш екстравертними та більш обережними щодо незнайомих, оскільки їх вважають імунологічно несхожими на членів своєї групи. Пов'язані з уявленням про те, що члени іншої групи мають більше шансів бути носіями хвороби, ніж члени своєї групи, люди будуть менш толерантними до іноземців, що зрештою призведе до різких міжгрупових розбіжностей і конфліктів. Філопатія означає просторову ізоляцію та малорухливість; тобто відсутність або низький рівень переміщення з постійного місця проживання та зменшення соціальних контактів з іншими групами. Найефективніші заходи для стримування COVID-19 – соціальне дистанціювання, закриття кордонів, комендантська година та зведення до мінімуму зібрань – усі ґрунтуються на підході до зменшення взаємодії з імунологічно різними людьми. Турист-філопатр, швидше за все, розглянув би подорож у місця, розташовані поблизу дому, і вважав би міжнародні напрямки менш привабливими.

Ксенофобія – це уникнення або вороже ставлення до іноземців, що перешкоджає контакту з членами іншої групи. Членів поза межами групи ідентифікують за такими помітними ознаками, як колір шкіри, манери поведінки та мова. Еволюційні дослідження міжгрупового спілкування показують, що під час підвищеної загрози патогенів люди сприймають тих, хто розмовляє з іноземним акцентом, як більш несхожих на них самих. Протягом 2020 року це призвело до дискримінації певних етнічних груп. Що стосується туризму, було показано, що ксенофобія відіграє важливу роль у тому, що люди уникають міжнародних подорожей – навіть до COVID-19. Туристична ксенофобія проявляється як почуття вразливості, дискомфорту під час спілкування з іноземцями, а також відраза та уникнення незнайомих

під час подорожей за кордон. Хоча шкала туристичної ксенофобії була розроблена для міжнародних подорожей, її показники також можуть бути актуальними в контексті внутрішніх подорожей [11]. Етноцентризм описують як перспективу, за якою власна група є центром усього, а всі інші оцінюються з посиланням на неї. Відповідно, етноцентризм передбачає перевагу всередині групи, а також зв'язки між громадами та альтруїстичну підтримку інших членів у справі з конкретним викликом. Занепокоєння пандемією посилює туристичний етноцентризм і туристичну ксенофобію. Така групова зосередженість є логічною поведінковою стратегією людини, яка передається через соціальне навчання та зумовлена внутрішньогруповими цінностями. Ці цінності можуть проявлятися в протекціонізмі щодо інституцій батьківщини, культури та економіки, зокрема патріотичного та етноцентричного споживання. Дійсно, економічний націоналізм має тенденцію до розвитку під час жорсткої економії, збройних конфліктів і фінансових криз. Туристичний етноцентризм можна розглядати як переконання індивіда та почуття морального обов'язку підтримувати національну туристичну економіку. Враховуючи, що внутрішні туристи є гостями та громадянами країни водночас, можна стверджувати, що внутрішні туристи будуть не лише стурбовані здоровою національною туристичною економікою, але й підтримуватимуть розвиток туризму різними способами. У зв'язку з неконтрольованим зростанням туризму та його негативним впливом на місцеві громади, вчені виявили, що громадяни застосовують компроміси між витратами та вигодами, коли обдумують, чи підтримувати місцевий туризм. Однак підтримка туризму також передбачає гостинність до відвідувачів і надання допомоги незнайомцям – будь то іноземці чи невідомі люди з інших регіонів своєї країни. Це може здатися парадоксальним у зв'язку з тактикою різноманітної соціальності під час пандемії, яка передбачає, що жителі уникають туристів і висловлюють негативні настрої щодо приїжджих туроператорів і компаній.

Десятиліттями дослідники туризму стверджували, що з міжнародними подорожами пов'язують більше престижу, ніж з внутрішніми, а географічно віддалені напрямки вважаються привабливими (навіть якщо недосяжними) символами статусу в різних культурних контекстах. Таким чином, міжнародні подорожі також мають символічне значення та служать маркером престижу. Крім того, до привабливості проведення відпустки в іншій країні можна також підійти з психологічної точки зору. Подорожі за кордон викликають надзвичайні враження та відкриття, повні незнайомих ситуацій, чуттєвих вражень і тісного контакту з місцевими жителями та незнайомцями. Ці враження більше не є привілеєм небагатьох заможних, завдяки світовому зростанню недорогих туристичних товарів. Дешеві подорожі та оренда житла сприяли ще більшій кількості мандрівників, які прямують до міжнародних напрямків. Навпаки, сільські напрямки, яким бракує космополітичного колориту, фіксують зменшення кількості відвідувачів за останні десятиліття.

Проте триваючий страх і тривога, пов'язані з пандемією COVID-19, можуть випробувати схильність мандрівників до ксенофільії та екзотики. Гламурні міжнародні гарячі точки та перспективи знайомства з новими людьми зараз сприймаються як ризиковані, небезпечні та небажані, тоді як звичайні та невибагливі місцеві пам'ятки в околицях були повторно екзотизовані. Протягом довгих місяців карантину мобільність для дозвілля зводилася до одноденних екскурсій або прогулянок за кілька кварталів від дому, що, можливо, відкрило людям очі на їхнє безпосереднє оточення та спонукало до рекреаційних відвідувань місцевих парків і лісів. Підвищене уникнення ризику під час транскордонних подорожей водночас спричинило відновлення оцінки пам'яток батьківщини. Незважаючи на те, що заборону на поїздки було скасовано під час сезону літніх відпусток 2020 року, внутрішній та короткомагістральний туризм домінував у європейському туризмі; очікується, що ця тенденція переважатиме і далі [12].

Науковці у дослідженні [13] провели масштабне онлайн-опитування майже 5 тисяч осіб у трьох європейських країнах (Австрія, Німеччина та

Велика Британія). Німеччина та Великобританія є двома найбільшими генераторами виїзного туризму в Європі, а також важливими напрямками для в'їзду. Австрія є добре відомим цілорічним туристичним напрямком (особливо гірськолижний курорт Ішгль). У респондентів оцінювалися: тривога під час подорожей, туристичний етноцентризм, туристична ксенофобія та підтримка туризму. Виявилось, що спричинена пандемією тривожність подорожей негативно впливає на подорожі через зростання ксенофобії. Загострення криз у сфері охорони здоров'я та безпеки може перетворити мандрівника 21-го століття на людину, яка більше занепокоєна та не схильна до ризику. Така зміна, ймовірно, змінить глобальні моделі туризму. Під час пандемії ксенофобські риси слідує еволюційній логіці уникнення, негативно обумовлюючи уподобання та поведінку в міжнародних подорожах. У той же час ксенофобія також пояснює вибір внутрішніх подорожей. Хоча шкала, яка використовувалася для вимірювання концепції, не була чітко націлена на цей аспект, висновки вчених показують, що ксенофобія знижує привабливість як внутрішніх, так і виїзних видів подорожей (але внутрішніх меншою мірою, ніж міжнародних). Цікаво, що туристична ксенофобія також зменшує підтримку туризму як такого, що узгоджується з еволюційними моделями реакцій поведінкового імунітету.

На перший погляд, етноцентричне споживацтво сумісне з поглядами теорії асортативної соціальності: воно передбачає, що під час патогенного стресу члени групи зміцнюють свої зв'язки та підтримують своїх членів групи та інституції. Це означає, що під час пандемії все більше людей сприймають підтримку туризму як спільну відповідальність і обов'язок громадян, що може переважити страх приймати інших іноземців. Усі складні системи (наприклад, економічні, соціальні чи політичні) часто породжують конфлікти. Суспільна система, наприклад, працює за логікою виживання та співпраці, щоб зменшити ризик заподіяння шкоди. Згідно з цією логікою, загроза збудника повинна призвести до уникнення подорожей. Однак економічна система працює за логікою ризику та прибутку. Якщо прибуток

перевищує ризики, така інвестиція буде логічною; люди підтримають ризик туризму в обмін на економічну вигоду. Важливим питанням є подальше вивчення зв'язку між тривогою пандемії та соціальністю. Питання його стабільності залежить від того, чи міжнародні подорожі зазнають реальної зміни чи натомість повернуться до старих звичок подорожей після завершення кризи. Практики в сфері туризму та гостинності прагнуть повністю відновити діяльність і повернутися до рівня активності до пандемії після кількох років закритих кордонів і обмежень на подорожі. Позитивним моментом є те, що в багатьох країнах спостерігалось значне зростання внутрішнього туризму та привабливості сільських і периферійних напрямків, які раніше часто не були пріоритетним ринком туризму. Зі збільшенням можливостей міжнародних подорожей залишається невизначеним, чи будуть внутрішні напрямки продовжувати приваблювати громадян як гостей такою ж мірою. Якщо галузь хоче зберегти динаміку зростання внутрішнього туризму, важливо надавати якісні та доступні туристичні послуги.

У той же час підтримка туризму збільшується завдяки етноцентризму. Оскільки багато місць раніше стикалися з проблемою відсутності підтримки туризму з боку жителів, заклик до патріотичного споживання може бути способом створити більш позитивні стосунки з вітчизняним туризмом і індустрією гостинності. Пандемія показала, наскільки туризм є важливим для місцевих громад. Тривога, спричинена загрозою збудника, запускає поведінкову систему захисту імунітету, що відображається в різноманітних соціальних реакціях. Подвійні поведінкові риси асоціативної соціальності були одночасно зафіксовані в уподобаннях до контексту туризму, що передбачає потенційні зустрічі з незнайомцями. Ксенофобія (негативне ставлення до інших членів групи) мала явний негативний вплив на привабливість усіх видів подорожей (як усередині, так і за межами національних кордонів), що вказувало б на те, що в часи пандемії прямиї і стійкий уникнення подорожей. Проте, як це не парадоксально, етноцентричні риси (як ще один вимір різноманітної соціальності) продемонстрували

диференційоване ставлення та поведінку від ксенофобії, особливо з позитивним впливом на сприйману привабливість та бронювання місць відпочинку вдома. Ці випадкові причинно-наслідкові зв'язки можуть дати більш повне пояснення відродженню внутрішнього туризму. Однак необхідні додаткові дослідження, щоб встановити, чи ведуть різноманітні соціальні тенденції до постійних поведінкових змін у тенденціях міжнародних подорожей. Крім того, пандемічний страх впливає на підтримку громадянами туризму парадоксальним чином: у той час як ксенофобія зменшила підтримку туризму людьми, етноцентризм стимулював тенденції підтримки туристичного сектору. Ці висновки відкривають шляхи для дослідження зв'язку змін у індивідуальній поведінці туристів із широкомасштабними суспільними трансформаціями, включаючи патріотичне споживання, протекціоністські ринкові інтервенції та повернення етнічної сегрегації в туризмі. Таким чином, для постпандемічного туризму може бути «срібна підкладка»: перехід до більш стійких і менш інтенсивних форм туризму, а також відновлення оцінки та прийняття туризму як економічної діяльності.

Пандемія COVID-19 не тільки підірвала глобальну індустрію туризму та гостинності в цілому, але й спровокувала радикальні зміни в поведінці туристів і у ставленні до туризму через проблеми зі здоров'ям. Ці занепокоєння особливо впливають на міжнародні подорожі, а також на ставлення до іноземців як до господарів або гостей, що науковці пояснюють поведінковою реакцією імунної системи. Однак внутрішні подорожі відновилися швидше, що пояснюється не лише меншими обмеженнями, а й глибшими психологічними факторами, пов'язаними з різноманітною соціальністю (тобто ксенофобією та етноцентризмом). Однак ті самі риси також створили, здавалося б, парадоксальний ефект, коли підтримка громадян вітчизняної індустрії туризму зросла; незважаючи на те, що це сектор, який приймає іноземців.

Важливо, аби місцеві громади та інші стейкхолдери розробили та втілили в життя відповідні слушні сучасні пропозиції щодо збереження

внутрішніх туристів як цільової групи та заохотити практиків використати усі можливі інструменти відновлення внутрішнього туризму в своїй країні.

1.2. Перспективи циркулярної туристичної економіки

Розвиток внутрішнього туризму має важливе значення для його динамічного економічного, соціально-культурного та політичного розвитку суспільства. Фактори розвитку внутрішнього туризму залежать від мотивації туристів; задоволення до, під час та після подорожі; поведінкових намірів та їхніх взаємозв'язків, а також інших мотивів. Однак існує дуже мало досліджень, які структурно вивчали зв'язки між вищезгаданими конструктами в контексті внутрішніх туристів. Більше того, науковці зазвичай оцінювали мотивацію туристів до подорожей через мотиви «підштовхування» або «тяжіння» і робили висновок про лояльність до місця призначення на основі будь-якого з двох поведінкових намірів туриста.

На думку науковців, основні соціально-психологічні рушійні сили внутрішніх мандрівників це: знання, сім'я та єдність. Крім того, культурні чинники внутрішніх мандрівників визначені в сучасній науковій літературі як природна спадщина, культурна спадщина, а також події та фестивалі.

Незважаючи на наслідки пандемії COVID-19, туризм вважається одним із найважливіших секторів світової економіки, який створює 10,4 % світового валового внутрішнього продукту, є важливим джерелом зайнятості, особливо для жінок, і робить важливий внесок у подолання бідності. На додаток до позитивних економічних і соціальних наслідків, дослідники все більше вивчають негативні зовнішні ефекти, створені туризмом, які підкреслюють потенціал, який має ця сфера діяльності для підтримки зусиль, спрямованих на зменшення деградації навколишнього середовища. Туризм вважається

вуглецевою галуззю, і наукові дослідження зосереджені на взаємозв'язку між розвитком цього сектору та викидами CO₂, що утворюються в результаті певної діяльності. Туризм також призводить до забруднення води та ґрунту, тому вплив туризму на екологічний слід стає все більш обговорюваною темою в науковій літературі. Останні два десятиліття стали періодом розквіту для індустрії міжнародного туризму та допоміжних послуг (проживання, місцевий транспорт, їжа та напої, утилізація відходів) до спалаху пандемії COVID-19. У той же час бурхливий розвиток міжнародного туризму викликав значне занепокоєння щодо місцевої інфраструктури, шуму, забруднення, викидів, пов'язаних з транспортом, особливо викидів CO₂, оскільки були зареєстровані негативні наслідки цієї діяльності та піднято національне занепокоєння щодо сталості туризму.

У зв'язку з цими ризиками було розроблено декілька політик щодо управління ризиками, щоб обмежити вплив туризму на глобальне навколишнє середовище – ціни на послуги вже були готові до підвищення, щоб підтримати внесок у викиди CO₂ та розроблені інші заходи сталого розвитку. В допандемійний період кожне десяте підприємство європейської нефінансової галузі було пов'язане з туризмом, на якому працювало майже 12 мільйонів осіб. Європа представляла 51 % міжнародних прибуттів, що становило 710 мільйонів туристів з усього світу, які зосереджувалися переважно на Іспанії, Італії, Франції та Греції, оскільки було помічено міжнародний тип паломництва до історичних, релігійних місць або пляжів. У 2019 році Іспанія була найпопулярнішим місцем відпочинку в Європейському Союзі (ЄС), оскільки 299 мільйонів ночей було проведено в туристичних помешканнях, зосереджених у трьох регіонах – Канарських островах, Балеарських островах і Каталонії. На жаль, та сама діяльність, що приносить дохід, викликала серйозне занепокоєння, оскільки було зареєстровано негативний вплив на місцеві громади, наприклад, у 2020 році утворилося 4,8 тонни відходів на кожного жителя ЄС [14].

Великий шок індустрії туризму в результаті пандемії 2020 року спричинив перелом у тривожних рівнях якості повітря, а також дозволив змінити підхід до туристичних подорожей по всьому світу. Країни, які сильно залежать від міжнародних туристів, сильно постраждали, і внутрішній туризм став основною формою призначення, оскільки країни-члени ЄС запровадили обмеження на несуттєві поїздки та навіть закрили свої кордони на певні періоди часу. Влітку 2020 року було зафіксовано зменшення кількості міжнародних прибуттів, а також зменшення обороту туристичних закладів (менш помітне у випадку кемпінгів або трейлерних парків), в результаті було помічено нові улюблені напрямки – Хорватія, Канарські острови (Іспанія) і Тіроль (Австрія). У 2020 році кількість ночей, проведених у європейських туристичних закладах, скоротилася вдвічі, що серйозно вплинуло на індустрію туризму. Таким чином, стійкість туризму та реформування цієї діяльності в контексті цифровізації та сталого розвитку представляють нові напрямки аналізу, враховуючи економічну, соціальну та політичну нестабільність, яка характеризує початок тисячоліття, а також помітний технічний прогрес.

Незважаючи на пандемію, висока концентрація туристів у відносно небагатьох місцях викликала і продовжує викликати занепокоєння щодо сталого розвитку та викидів, що посилює необхідність заходів з управління ризиками в індустрії туризму. У зв'язку з цим на європейському рівні 25 регіонів зареєстрували більшу кількість міжнародних туристів навіть під час пандемії, а саме: столичні регіони, прибережні регіони, а також гірські райони. Оскільки за останні 20 років кількість туристів зросла, туристичний транспорт, забруднення та управління відходами стали головними пріоритетами вивчення та розробки заходів зменшення їх негативного впливу на навколишнє середовище в списку представників туризму та уряду [15].

Необхідна національна політика управління ризиками, щоб зменшити негативний вплив на економіку та якість життя місцевих жителів. Незважаючи на повільний розвиток, низьковуглецевий туризм і вибірка

відходів є одними з дуже важливих заходів сталого туризму, який повинні запроваджувати уряди всіх держав. Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації, до пандемії викиди від туризму досягали 5,6 % від загального обсягу викидів CO₂, а викиди, пов'язані з транспортом, зростуть до 2030 року на 25 % до 1,9 млрд тонн.

З метою кількісної оцінки теоретичної концепції циркулярної туристичної економіки дослідження іноземних вчених було зосереджено на кількох показниках, таких як: показники індустрії туризму (прибуття туристів, ночівлі, середнє перебування, конкурентоспроможність туризму), показники якості повітря, економічний і соціальний розвиток (ВВП, ІРЛП і туризм у ВВП у відсотках) і стійкість (споживання відновлюваних ресурсів, муніципальних відходів і рівень використання матеріалів для кругообігу). Таким чином, туризм є важливою галуззю економіки, яка значною мірою сприяє створенню робочих місць і збільшенню ВВП у деяких країнах. Незважаючи на позитивні наслідки, зафіксовані на економічному та соціальному рівнях, негативні зовнішні ефекти, створені туризмом для навколишнього середовища, через погіршення повітря, ґрунту та води, повинні бути прийняті до уваги, і, як наслідок, у цій статті будуть висунуті додаткові міркування для європейських країн, які зацікавлені в ефективному переході до низьковуглецевої економіки. Туризм розглядається як економічний сектор із вирішальним впливом на фінансову, соціальну структуру та структуру розвитку переважно сільських територій, що використовується як фундаментальний розрахунок у контексті відродження та розширення місцевої економіки. Захист навколишнього середовища стає важливою передумовою для досягнення стійкої конкурентної переваги та невід'ємною частиною проактивного управління індустрією туризму. Незважаючи на те, що термін «якість повітря» часто аналізується фахівцями з охорони здоров'я та екологічними аналітиками, існуючі дослідження приділяють мало уваги впливу цих показників якості на індустрію туризму, але навпаки, нині викликає справжнє занепокоєння [16].

Туризм, представлений як варіант якомога частіше в деяких регіонах, сприяє позитивному розвитку місця, оскільки він приваблює туристів і приватні компанії, а також розвиває регіон як економічно, так і соціально. Асоціація туризму, особливо екотуризму, з відпочинком на свіжому повітрі постійно зростає, створюючи сильний і помітний тиск на туристичні ресурси як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються. Основна мотивація сучасних мандрівників полягає в тому, щоб уникати людних місць і шукати комфортні, спокійні місця з якісним повітрям, головною метою яких є психологічна релаксація.

Після промислової революції термін «забруднення» став широко відомим, але все ще є кілька авторів, які об'єднують концепцію якості навколишнього середовища в якості природних пам'яток, що веде до екологічно якісних напрямків. Поява терміну якість повітря супроводжувалася технологічним прогресом у медицині та визнанням серйозної проблеми зі здоров'ям, пов'язані із забрудненням повітря. Наприклад, у дослідженні було вивчено сприйняття туристів перед тим, як вибрати Гонконг як місце туристичного призначення. Висновок полягав у тому, що азіатські відвідувачі були здебільшого стурбовані якістю повітря при виборі місця подорожі порівняно з європейськими туристами.

Незважаючи на те, що термін сталість почав набувати нових форм, а стійкі інвестиції з'явилися з 2000-х років, поки що індустрія туризму залишається далекою від сталого інвестування. Важливим аспектом стійкості туризму та напрямків сталого туризму є глобальна зміна клімату, значні та тривалі зміни клімату негативно впливають на індустрію туризму, знижуючи задоволеність туристів [17].

Відповідно до концепції формування політики щодо якості повітря, ці питання стосуються як ключових дослідників, так і політиків. Потреба в розробленій структурі забезпечує тісний зв'язок між усіма, хто бере участь у зменшенні забруднення повітря та підвищенні показників якості повітря. Оскільки витрати є важливим фактором у світовій економіці та однією з

перешкод для реалізації екологічної політики, рамки рекомендує попередній аналіз політики, економічного впливу, базових критеріїв, конвенцій та соціально-культурних умов. Одне з останніх досліджень представляє інформацію та дані з п'яти європейських країн (Австрія, Кіпр, Швейцарія, Велика Британія та Італія) і демонструє взаємозв'язок між якістю повітря та туристичним попитом, а також визначає вплив, який індустрія туризму впливає на якість повітря у вищезазначених країнах. Результати іншого дослідження показують непрямий зв'язок між економічним розвитком і якістю повітря, але, що найважливіше, описані відмінності між іноземними та місцевими туристами в цих країнах. Хоча доведено, що забруднення повітря спричиняє серйозні проблеми зі здоров'ям як для людей, так і для навколишнього середовища, найбільші міста світу щодня стикаються з масовим забрудненням повітря внаслідок спалювання палива. Крім того, існує також причинно-наслідковий зв'язок між макроекономічними показниками та якістю повітря та забрудненням повітря.

Враховуючи результати вищезазначених досліджень, виявляється, що необхідні подальші дослідження щодо негативних зовнішніх ефектів, які створює туризм для навколишнього середовища, особливо з точки зору управління відходами. Незважаючи на те, що Європейський Союз є найважливішим промоутером циркулярної економіки на міжнародному рівні, створюючи значущу інституційну та правову основу для країн-членів, найважливіші досягнення визначені в промисловому секторі та секторі домашніх господарств. План дій із циркулярної економіки підкреслює головну роль споживачів і наголошує на секторах, які мають високий потенціал для циклічного будівництва та будівель, електроніки та ІКТ, акумуляторів і транспортних засобів, упаковки, пластику, текстилю, поживних речовин, їжі та води. Сприяння циркулярності в цих секторах забезпечить зменшення впливу туризму на навколишнє середовище, але цей економічний сектор також повинен увійти в складний процес метаморфоз, який забезпечить просування нової бізнес-моделі в готелях, ресторанах тощо.

економічні рішення будуть пристосовані до найвіддаленіших регіонів і островів через їхню залежність від імпорту ресурсів, великого утворення відходів, викликаного туризмом, і експорту відходів. Концепція циркулярної туристичної економіки має бути зміцнена, враховуючи важливість індустрії туризму в деяких європейських країнах, беручи до уваги зусилля, докладені державними органами для сприяння циркулярній економіці та переходу до економіки з низьким вмістом вуглецю [18].

В науковій літературі є доволі багато досліджень стосовно необхідності та загальної проблематики циркулярної економіки. Науковець Н. В. Трушкіна узагальнила існуючі наукові підходи до визначення поняття циркулярної економіки, які вона слушно систематизувала за 9 групами: розділ економіки, парадигма, стратегія, модель, система, екологічна можливість, технологія рециклінгу, інструмент «зеленої» економіки, а також вид господарської діяльності. Авторкою запропоновано термін «циркулярна економіка» розглядати з трьох позицій: як сучасну парадигму розвитку логістичних систем; стратегічний напрям сталого розвитку; економічну модель, яку засновано на технології рециклінгу промислових відходів з метою досягнення сталого функціонування бізнес-моделей у національній економіці [22].

Підвищення конкурентоспроможності та стійкості туризму є двома ключовими факторами, які можна використати для посилення позитивних зовнішніх ефектів, створених туризмом у національних економіках і, неявно, у світовій економіці [34]. Просування принципів циркулярності також має бути досягнуто в туризмі через щонайменше чотири канали: будівництво, ремонт та оздоблення, експлуатаційні послуги, персонал розміщення (менеджери, персонал та взаємодія з гостями) [35].

Можна сформулювати наступні висновки:

- 1) Збільшення середнього терміну перебування/прибуття туристів/ночівель має негативний показник вплив на управління відходами та навколишнє середовище.

2) Зниження рейтингу конкурентоспроможності туризму негативно впливає на управління відходами та навколишнє середовище.

3) Економічний і суспільний розвиток позитивно впливає на поводження з відходами та довкілля.

4) Зростання показників циклічної економіки (споживання відновлюваних ресурсів і циклічного використання матеріалів) позитивно впливає на управління відходами та навколишнє середовище.

5) Існують відмінності між країнами щодо цілей сталого розвитку (довкілля, якість повітря, циркулярна економіка).

Туристична діяльність має серйозний вплив на навколишнє середовище через забруднення повітря, ґрунту та води [33]. Забруднення є основною негативною проблемою, з якою стикається навколишнє середовище, спричинене пересуванням туристів як усередині країни, так і за кордоном. Хоча на перший погляд не здається, що індустрія туризму не має значного негативного впливу на навколишнє середовище, статистичні дані доводять протилежне, особливо в деяких країнах, залежних від цієї галузі економіки. Складність негативних зовнішніх ефектів, породжених туризмом, змусила науковців зосередити дослідження на впливі цієї діяльності на управління відходами. Управління відходами є проблемою, яка висвітлюється урбанізацією, а також збільшенням потоку людей в результаті інтенсифікації туристичної діяльності разом із покращенням рівня життя. Циркулярна економіка, як вважають науковці М. Злотнік та Б. Ткачук, це сукупність системних рішень, яка вирішує різноманітні глобальні виклики: зміна клімату, втрата біорізноманіття, великі обсяги відходів та звідси – забруднення навколишнього середовища [23]. В цілому Концепція циркулярної економіки базується на вторинній переробці практично всіх товарів, чому передують ретельне планування та розробка довговічного товару із тривалим збереженням його вартості та створення умов для зростання підприємств унаслідок цього [24]. На жаль, констатуємо з року в рік накопичення відходів, відсутність культури поводження громадян із

відходами, нестачу сучасних потужностей для переробки відходів. Зменшення негативного впливу туризму на навколишнє середовище можна досягти шляхом просування принципів циркулярної економіки на рівні операторів у цій сфері, які повинні діяти на кількох рівнях, пов'язаних з:

- будівництвом готелів і пансіонатів, використання відновлюваної енергії, беручи до уваги залучення зацікавлених сторін у новий енергетичний перехід, спрямований на всю планету,
- використання енергоефективного обладнання,
- використання побутових відходів для виробництва енергії,
- ремонт меблів,
- сприяння циркулярному управлінню водними ресурсами, враховуючи велике споживання води, характерне для цієї галузі.

Просування принципів циркулярної економіки в туризмі передбачає покращення інноваційної спроможності туристичних операторів, створення неформальних партнерств із споживачами з метою забезпечення симбіозу між цими зацікавленими сторонами та отримання корисних результатів, покращення комунікації зі споживачами та постачальниками через звіти про нефінансову діяльність. Зміна парадигми та перехід від лінійної економіки до циркулярної вимагає усвідомлення споживачами ролі, яку вони відіграють у просуванні принципів циркулярності, а в сфері туризму, незважаючи на виклики, породжені гедоністичними тенденціями туристів, готелі та туристичні напрямки можна навіть рекламувати як живі лабораторії циркулярної економіки [28-32].

У сфері туризму ми маємо стати свідками зміни парадигми щодо цілей підприємців, які більше не повинні зосереджуватися на скороченні відходів, але вони повинні брати до уваги повторне використання певних матеріалів, таким чином просуваючи принципи циркулярної економіки. Принципи циркулярної економіки необхідно пропагувати в усіх сферах, пов'язаних з туризмом, але певні форми туризму, такі як культурний туризм навіть сприяють повторному використанню та переробці певних матеріалів.

Важливо втілювати реалізацію наукових досліджень, зосереджених на ситуації в країнах Європейського Союзу, враховуючи конкретні інтереси цих країн щодо просування принципів сталого розвитку через конкретні дії, пов'язані із Зеленою угодою та політикою Європейського Союзу щодо утилізації відходів. Важливим питанням є не тільки стабільність законодавчої та інституційної системи, а й важливо розвивати освіту та обізнаність громадян як споживачів туристичних послуг. Споживачі є важливими зацікавленими сторонами в просуванні циркулярної економіки туризму, враховуючи утворення та управління відходами в туристичній діяльності та через неї. Пандемія COVID-19 підкреслила необхідність розвитку більш стійкого туристичного сектору в Європі, враховуючи відмінності між країнами та всередині них. Це вимагає визначення факторів, які роблять туристичні напрямки більш вразливими до шоків на регіональному рівні та в контексті багатьох країн.

Незважаючи на те, що концепція сталого розвитку стала головною парадигмою розвитку суспільства на перспективу, існують певні проблеми з пошуком механізмів реалізації принципів сталого розвитку. Розвиток циркулярної економіки можна розглядати як один з механізмів досягнення цілей сталого розвитку через зв'язок з такими процесами, як діджиталізація та глобалізація світової економіки, активізація інноваційної діяльності, розвиток цифрової дистрибуції. Циркулярна економіка виступає альтернативою традиційній економічній системі та спрямована на відновлення та раціональне споживання ресурсів. Крім того, циркулярна економіка виступає у концептуальній єдності з принципами сталого розвитку, зокрема спрямована на мінімізацію негативного впливу людської діяльності на стан довкілля [25-27].

Є різні шляхи підвищення стійкості туристичних напрямків, які можна підсумувати диверсифікацією туристичної пропозиції та попиту. Стратегії та політика, що ведуть до більшої диверсифікації, також можуть призвести до зменшення сезонності туристичних напрямків, сприяючи більшій стійкості та

сталості туристичної діяльності в цілому. Таким чином, важливим напрямом роботи стейкхолдерів внутрішнього туризму є: розробити теоретичну концепцію циркулярної туристичної економіки та її зв'язок із стійкістю в європейському контексті, визначити найкращі прогнози міських відходів у випадку розколу європейських країн на різних кластерах (в ЄС і поза ЄС) і, нарешті, оцінити впроваджені низьковуглецеві рішення та їхній вплив на туризм.

1.3. Напрями євроінтеграції України в туристичній сфері

Про повагу до України в усьому світі красномовно говорять не тільки розмови, а й реальні факти. Так, 68-му засіданні Європейської Комісії Всесвітньої туристичної організації ООН (ВТО ООН), що відбулось влітку 2023 року у Софії (Болгарія), нашу країну на два роки вперше обрали головуючою у цьому органі. Безумовно, це велика відповідальність і великі можливості для нашої країни.

Потрібно розвивати внутрішній туризм України, інтегруватися в європейське туристичне середовище через високоякісні туристичні послуги та продукти. Потрібно задовольнити і українського туриста, і вибагливого іноземця, який вже відвідав немало країн та може порівняти сервіс у туристичній сфері [36].

В сфері туризму потрібно імплементувати європейське законодавство в українське. Так, у відповідності до матеріалів Глави 16 Розділу V Угоди про асоціацію між Україною та ЄС співпраця у галузі туризму здійснюється задля підвищення конкурентоспроможної туристичної галузі. Це дуже важливий пункт, адже саме при розвитку конкуренції кінцевий споживач туристичного продукту зможе отримати якість.

Співпраця Європейського Союзу та України у туристичній сфері спрямована на повагу самобутності та інтересів місцевих громад, особливо у

сільській місцевості (розвиток хорти-туризму, зеленого туризму, агротуризму, велотуризму тощо); важливість збереження культурної спадщини (Україна має міцні історико-культурні цінності, які можуть зацікавити і внутрішнього, і зовнішнього туриста, наприклад, через відвідування історичних місць, пам'яток архітектури, гастрономічний туризм може розвиватися у цьому контексті, адже національні страви – це теж культура нації); чітка взаємодія між туризмом та захистом навколишнього середовища (в останні роки багато уваги приділяється сталому розвитку суспільства в усіх галузях, в тому числі і в туризмі і це є дуже слушним моментом, адже потрібно раціонально використовувати ресурси, що зараз нам доступні, аби ці ресурси були доступні і й іншим поколінням).

В галузі туризму не так важливо видумувати щось своє, адже туризм у світі вже доволі розвинений, інновацій та штучного інтелекту достатньо, тож можна скористатися провідними світовими трендами та інструментами реалізації найкращих практик в сфері туризму маємо на увазі, що не обов'язково самими видумувати інновації, адже їх вже придумали до нас, раціональніше використовувати те, що вже є і гарно себе зарекомендувало. Важливим є обмін інформацією, ці комунікаційні канали повинні бути двосторонніми або багатосторонніми із залученням провідних туристичних провайдерів чи туристичних операторів. Також важливим напрямом є створення ринку конкуренції, запровадження такого законодавства, яке б заохочувало конкуренцію в туристичній сфері.

Важливим моментом є і залучення інвесторів до розвитку туристичної галузі. Тут потрібно удосконалити законодавство, яке регламентує таку форму співпраці держави та приватного інвестора як концесія.

Не менш важливим напрямом євроінтеграції є підготовка сучасних спеціалістів в сфері туризму. Вважаємо, що дуже добре, що в Україні є достатньо університетів, в яких навчають майбутніх фахівців туристичної готельно-ресторанної справи. Важливим аспектом якісної підготовки майбутніх спеціалістів є залучення до навчання практиків, а також

організація стажування студентів до провідних закладів відпочинку. Наш Дніпровський гуманітарний університет залучає до практичних занять практиків і це дуже цікаво та корисно для студентів. Також університет має міцні стосунки із закладами відпочинку в різних країнах світу, і це теж дуже добре, адже студенти влітку можуть побачити та навчитися найкращим практикам в сфері туризму.

Відомо, що після засідання представників країн у 1992 році в Ріо-де-Жанейро було ухвалено Стратегію сталого розвитку планети. Саме цей документ усі країни беруть за основу для формування своєї власної стратегії сталого розвитку країни. Україна теж має Стратегію сталого року до 2030 року. В ній записано багато слушних напрямків, але головне – це їх реалізувати, на більшість з напрямів потрібні великі кошти, а таких поки що у нашої держави немає.

Стосовно туризму, в нашій країні розроблено Стратегію розвитку туризму та курортів до 2026 року, діє Закон «Про туризм», який потребує суттєвих правок.

Зміни передбачають:

- приведення до ладу понятійного апарату, тобто термінологія повинна співпадати із загальноприйнятими міжнародними дефініціями, зокрема з урахуванням класифікації Всесвітньої туристичної організації ООН (ЮНВТО);
- більш чіткого визначення існуючих видів туризму в залежності від напрямку туристичних потоків, способу організації туру, категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі, їх віку, джерел фінансування подорожі, цілей, способів пересування та інших ознак;
- запровадження обов'язкового страхування цивільної відповідальності туроператорів та турагентів перед туристами з метою захисту прав та законних інтересів споживачів туристичних послуг (це дуже важливий пункт, адже усі сторони повинні бути застраховані від непередбачуваних обставин інших контрагентів);

- регламентування загальних засад роботи саморегулятивних організацій у сфері туризму, адже всі повинні працювати за єдиними правилами;
- встановлення механізму створення та забезпечення діяльності державного та місцевих фондів розвитку туризму;
- врегулювання діяльності фахівців туристичного супроводу в Україні шляхом створення Реєстру фахівців туристичного супроводу, і це дуже важливо аби такий реєстр існував і в ньому була актуальна інформація;
- визначення порядку встановлення категорій об'єктів туристичної інфраструктури за декларативним принципом та повноважень Мінекономрозвитку з даного питання, безумовно, потрібно аби усі об'єкти туристичної інфраструктури мали свою категорійність, адже це дозволить оптимально та раціонально використовувати ті чи інші туристичні об'єкти;
- визначення правових засад статистичного обліку у сфері туризму та повноважень причетних органів влади, теж є дуже важливим пунктом, адже мова статистики може багато про що розповісти, починаючи від того, що найчастіше обирають туристи до джерел та обсягів фінансування туристичних локацій [37].

В оновленому Законі передбачається врахування положень Директиви 90/314/ЄЕС від 13 червня 1990 р. про організовані туристичні подорожі, відпочинок з повним комплексом послуг та комплексні турне, також передбачено обов'язкове страхування цивільної відповідальності туроператорів щодо відшкодування витрат на повернення туристів до місця постійного проживання.

З 1 червня 2017 року у сфері туризму набули чинності три національні стандарти України, які вже гармонізовано з міжнародними та європейськими нормативними документами, а саме:

стандарт ISO 17679:2016 Tourism and related services – Wellness spa – Service requirements (Туризм і пов'язані з ним послуги – Велнес Спа - Потреби в послугах);

стандарт ISO 17049:2013 Accessible design - Application of braille on signage, equipment and appliances (Доступний дизайн - Застосування шрифту Брайля на вказівках, обладнанні та приладах). Враховуючи що після війни в Україні збільшиться кількість осіб із обмеженими можливостями, потрібно, аби усі громадяни могли мати доступ до туристичної інфраструктури, незалежно від стану здоров'я;

стандарт ISO 23599:2012 Assistive products for blind and vision-impaired persons -- Tactile walking surface indicators (Засоби допомоги для сліпих і слабоворих людей - показники тактильної поверхні), це дуже важливі засоби для хворих людей, на жаль ці засоби дуже дорого коштують і тому потребуємо внутрішнього та зовнішнього фінансування з цього приводу [37].

Народні депутати України в Верховній раді підготували висновок щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» та деяких інших законодавчих актів щодо основних засад розвитку туризму. В цьому документі можемо побачити наступне.

1. Законопроект розроблено з метою забезпечення виконання рекомендацій Всесвітньої туристичної організації UNWTO та імплементації положень Директив та Регламентів Європейського Союзу у цій сфері, у тому числі в рамках виконання Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

2. Належність законопроекту за предметом правового регулювання до сфери дії законодавства ЄС, зобов'язань України в рамках Ради Європи, норм та принципів системи ГАТТ/СОТ. За предметом правового регулювання проект Закону охоплюється зобов'язаннями України за главою 6 «Заснування підприємств, торгівля послугами та електронна торгівля» Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», главою 16 «Туризм» і главою 20 «Захист прав споживачів» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію. На жаль, в більшості сфер, в тому

числі і туристичній, за останні 5 років виконано менше 20 % від запланованого в Угоді про асоціацію.

3. Відповідність законопроекту праву ЄС, зобов'язанням України в рамках Ради Європи, нормам та принципам системи ГАТТ/СОТ. Відповідно до статті 399 глави 16 Розділу V Угоди про асоціацію Сторони співробітничать у галузі туризму з метою зміцнення розвитку. Відповідно до статті 401 глави 16 Розділу V Угоди про асоціацію співробітництво зосереджується на таких напрямках: обміні інформацією, найкращими практиками, досвідом та передачі інноваційних технологій; встановленні стратегічного партнерства між державними, приватними та суспільними інтересами з метою забезпечення сталого розвитку туризму; просуванні та розвитку туристичних продуктів і ринків, інфраструктури, людських ресурсів та інституційних структур; розвитку та імплементації ефективних політик і стратегій, зокрема відповідних правових, адміністративних та фінансових аспектів; навчанні спеціалістів з туризму, а також нарощенні потенціалу в галузі туризму з метою підвищення стандартів якості надання туристичних послуг; розвитку і сприянні туризму на основі місцевих громад.

Згідно зі статтею 417 глави 20 Розділу V Угоди про асоціацію Україна зобов'язана поступово наблизити своє законодавство до норм ЄС відповідно до Додатка XXXIX до цієї Угоди, зокрема до Директиви Ради 90/314/ЄЕС від 13 червня 1990 року про організовані туристичні подорожі, відпочинок з повним комплексом послуг та комплексні турне

Також відповідно до пункту 2 статті 101 глави 6 Розділу IV Угоди про асоціацію кожна Сторона дозволяє надання послуг на своїй території постачальниками договірних послуг іншої Сторони, відповідно до умов, визначених у пункті 3 цієї статті та у Додатках XVI-C та XVI-F до цієї Угоди щодо постачальників договірних послуг і незалежних фахівців, зокрема для послуг туристичних агентств та туроператорів.

Водночас правовідносини, аналогічні тим, які пропонується врегулювати проектом Закону, в Європейському Союзі регулюються:

Договором про функціонування Європейського Союзу; Директивою 2015/2302/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 листопада 2015 року щодо пакетних турів та пов'язаних з ними подорожей, внесення змін до Регламенту 2006/2004/ЄС та Директиви 2011/83/ЄС Європейського Парламенту та Ради і скасування Директиви Ради 90/314/ЄЕС; Директивою 2006/123/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 12 грудня 2006 року про послуги на внутрішньому ринку); Регламентом 810/2009/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 року стосовно Кодексу Співтовариства про візи; Регламентом 692/2011/ЄС. Відповідно до статті 195 Договору ЄС доповнює діяльність держав-членів в туристичному секторі, зокрема сприяючи конкурентоспроможності суб'єктів господарювання ЄС в цьому секторі.

З цією метою діяльність ЄС спрямовується на заохочення створення сприятливого середовища для розвитку суб'єктів господарювання цього сектору та на підтримку співпраці між державами-членами, зокрема шляхом обміну належною практикою. Також положення Директиви 2006/123/ЄС, яка поширюється на послуги, які надаються споживачам у сфері туризму (пункт 33 Преамбули), спрямовані на спрощення заснування та ведення господарської діяльності (стаття 1), забезпечення доступу до інформації (стаття 7), забезпечення процедури доступу до діяльності дистанційно чи електронним способом (стаття 8), свободи надання послуг (стаття 16). Визначення термінів у проекті Закону, таких як туристичні послуги, туристичний пакет, турист, туристичні агенти частково відповідають положенням Директиви 2015/2302/ЄС.

Однак термін «туристичний оператор» не повністю враховує визначення аналогічного терміну «торговець» (trader), згідно з яким це може бути не лише юридична особа, а й фізична особа. Крім того, згідно статті 4 Директиви 2006/123/ЄС «постачальник» (послуг) означає будь-яку фізичну особу, яка є громадянином держави-члена, або будь-яку юридичну особу, як зазначено у статті 48 Договору та створену в державі-члені, яка пропонує або

надає послугу. Проект Закону в частині створення та ведення Єдиного туристичного реєстру з метою створення рівних можливостей на ринку туристичних послуг, забезпечення зацікавлених осіб достовірною інформацією про суб'єктів туристичної діяльності, подання повідомлення про початок здійснення туристичної діяльності суб'єктом господарювання до уповноваженого органу через портал Єдиного туристичного реєстру або Єдиний державний веб-портал електронних послуг та скасування ліцензування такої діяльності корелюється із принципами Директиви 2006/123/ЄС. Статтею 39 проекту Закону передбачено, що іноземні юридичні та фізичні особи можуть здійснювати туроператорську та турагентську діяльність шляхом утворення підприємств за законодавством України та отримання в установленому порядку ліцензії на здійснення туроператорської діяльності. Однак, з огляду на вилучення туроператорської діяльності з переліку видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню (зміни до статті 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» у редакції проекту Закону), проект Закону в цій частині не відповідає принципу правової визначеності та може розглядатися як порушення режиму, що є не менш сприятливим, ніж той, який надано її власним юридичним особам, філіям та представництвам або будь-яким юридичним особам, філіям та представництвам третіх країн, залежно від того, який режим є кращим.

Проект Закону в цій частині не відповідає зобов'язанням України за пунктом 1 статті 88 глави 6 Розділу IV Угоди про асоціацію, відповідно до якого крім застережень, що перераховані в Додатку XVI-D до цієї Угоди, Україна з дати набрання чинності цією Угодою забезпечує: і) стосовно заснування дочірніх підприємств, філій та представництв юридичних осіб Сторони ЄС режим, що є не менш сприятливим, ніж той, який надано її власним юридичним особам, філіям та представництвам або будь-яким юридичним особам, філіям та представництвам третіх країн, залежно від того, який режим є кращим; ii) стосовно діяльності дочірніх підприємств,

філій та представництв юридичних осіб Сторони ЄС в Україні, які вже були засновані, режим, що є не менш сприятливим, ніж той, який надано її юридичним особам, філіям та представництвам або будь-яким юридичним особам, філіям та представництвам будь-яких юридичних осіб третіх країн, залежно від того, який режим є кращим. Стаття 36 проєкту Закону, яка визначає можливість утворення об'єднання суб'єктів туристичної діяльності, не суперечить статті 401 Угоди про асоціацію та спрямована на виконання пункту 844 Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106, яким передбачено створення консолідованого представницького об'єднання туристичного бізнесу. Разом з тим, за результатами порівняльно-правового аналізу положень проєкту Закону в частині регулювання правовідносин між туристом та суб'єктами господарювання у сфері надання туристичних послуг із актами права ЄС слід зазначити таке.

Вимоги до надання інформації туристу перед укладенням договору про надання туристичних послуг, перелік такої інформації та істотні умови договору, наведені у статті 18 проєкту Закону, частково враховують вимоги статей 5 – 9 Директиви 2015/2302/ЄС. У проєкті Закону не врахованими є необхідність надання споживачу туристичних послуг інформації щодо можливості здійснення подорожі особам з обмеженими можливостями чи особливими потребами; інформації про візові вимоги, де це потрібно; можливість передачі туристичного пакету за договором про надання туристичних послуг іншій особі.

Умови щодо зміни ціни туристичного пакету (частина третя статті 18 проєкту Закону) не відповідають статтям 10 та 11 Директиви 2015/2302/ЄС в частині порогу дозволеного збільшення ціни не більше 8 % від початкової вартості туристичного пакету, а не 5 %, як це передбачено частиною третьою статті 18 проєкту Закону.

Крім того слід звернути увагу, що положення частини четвертої статті 18 проєкту Закону не надають вичерпного переліку випадків зміни умов чи

розірвання договору, що також не відповідає принципіві правової визначеності та передбачуваності. Норми закону мають бути чіткими та передбачуваними, щоб зацікавлена особа за потреби могла регулювати свою поведінку та відповідно передбачати наслідки такої поведінки. Натомість положення Директиви чітко вказують, в яких випадках туроператор (турагент), а в яких випадках турист може вносити зміни чи розірвати договір. Частина шоста статті 18 проєкту Закону, відповідно до якої договір на туристичне обслуговування може передбачати компенсацію у разі спричинення шкоди туристу невиконанням або неналежним виконанням туристичних послуг, включених до туристичного пакету, відповідно до міжнародних конвенцій, що регламентують надання таких послуг, частково враховує положення статті 14 Директиви 2015/2302/ЄС. Згідно з Директивою турист має право на компенсацію, тому договір на туристичне обслуговування повинен, а не «може» передбачати такі умови. Також згідно пункту 34 преамбули Директиви компенсація повинна покривати нематеріальну шкоду, таку як компенсація за втрату задоволення від поїздки чи відпустки через суттєві проблеми у роботі відповідних туристичних послуг. При цьому від туриста слід вимагати невідкладно повідомити туроператора про будь-яку невідповідність, яку він відчуває під час отримання туристичної послуги, включеної до туристичного пакету згідно договору. Невиконання цього може бути враховано при визначенні відповідного зниження ціни або компенсації збитків, якщо таке повідомлення дозволить уникнути або зменшити шкоду. Стаття 28 проєкту Закону, згідно з якою виконання зобов'язань туроператора перед туристами здійснюється за договором про надання фінансового забезпечення (банківська гарантія та/або договір страхування), у якому має бути передбачено, що у випадку невиконання туроператором (повністю або частково) зобов'язань перед туристом за цим договором, фінансова установа здійснює оплату певних витрат, відповідає статтям 17–19 Директиви 2015/2302/ЄС.

Крім вищенаведеного, у проєкті Закону не враховано положення пункту 37 преамбули та статті 16 Директиви 2015/2302/ЄС щодо обов'язку туроператора надати негайну допомогу туристу у разі виникнення труднощів під час подорожі, в тому числі надати інформацію про медичні послуги, консульську допомогу, налагодження дистанційної комунікації для надання відповідної допомоги. Встановлення обов'язку для суб'єктів туристичної діяльності вести облікову та іншу визначену законодавством документацію, надавати в установленому порядку бухгалтерську та статистичну звітність (частина друга статті 23, стаття 24 проєкту Закону) не суперечить положенням Регламенту 692/2011/ЄС, яким встановлюється порядок подання державами-членами Євростату статистичної інформації щодо туристичної діяльності [38].

Проєкт Закону в частині визначення мінімального розміру страхової суми відшкодування витрат, пов'язаних з наданням медичної допомоги під час перебування за кордоном (доповнення новою статтею 91 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» у редакції проєкту Закону), відповідає статті 15 Регламенту 810/2009/ЄС, відповідно до якої договір медичного страхування повинен бути дійсним на території держав-членів і протягом усього періоду запланованого перебування або транзиту.

Мінімальне страхове забезпечення має становити 30 000 євро. Варто погодитися також із зауваженнями ГНЕУ щодо частини положень проєкту (наприклад, ч. 2 ст. 26), які певною мірою не узгоджуються з п. 4 ст. 4 Європейської хартії місцевого самоврядування (ратифіковано Законом України від 15.07.1997 № 452/97-ВР), за яким повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними, вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо це не передбачене законом.

Тобто, як правило, повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування не можуть бути одночасно і повноваженнями інших органів. Прийняття ж зазначених положень проекту може призвести до конкуренції повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, розпорошення відповідальності за їх здійснення. Стаття 32 проекту Закону, якою передбачено застосування адміністративно-господарських штрафів до суб'єктів туристичної діяльності за порушення законодавства у сфері організації туристичної діяльності, відповідає положенням статей 24 та 25 Директиви 2015/2302/ЄС, згідно з якими держави-члени повинні забезпечити наявність адекватних та ефективних засобів для забезпечення дотримання вимог цієї Директиви [38].

Науковці, практики та законотворці – усі згодні з тим, що саме туризм є одним із пріоритетних напрямів розвитку держави в найближчому майбутньому. Саме туризм може стати донором суттєвих надходжень фінансів до бюджетів різних рівнів.

Розвиток туристичної співпраці України з країнами Європейського Союзу є, безумовно, важливим завданням нашої держави та одним із основних напрямів діяльності департаменту туризму та курортів Міністерства економічного розвитку та торгівлі України.

Основним економічним складником міжнародної Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом є Розділ V «Економічна та галузева співпраця». Ця частина Угоди містить важливі положення про конкретні умови, модальність та часові рамки гармонізації законодавства України та законодавства ЄС, зобов'язання України щодо реального реформування інституційної спроможності відповідних установ та принципи плідного співробітництва між Україною, ЄС та його державами-членами в низці секторів економіки України та напрямів реалізації державної галузевої політики. У 28 розділах цього розділу Угоди передбачено відповідні заходи у різних секторах, зокрема й туризмі [40-45].

Відповідно до ст. 399 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом сторони співпрацюють у галузі туризму з метою зміцнити розвиток конкурентоспроможної туристичної галузі як генератора економічного зростання та стимулювання економіки, зайнятості та валютних надходжень. Основою для співробітництва у сфері туризму є стаття 401 Угоди. Водночас, стаття 446 глави 27 «Транскордонне та регіональне співробітництво», вказує на те, що сторони сприяють всьому взаєморозумінню та двосторонньому співробітництву у сфері регіональної політики за методами формування та реалізації регіональних політик з особливим упором на розвитку відсталих територій та на територіальному співробітництві [46-50].

Стаття 417 Угоди про захист прав споживачів передбачає імплементацію положень Директиви 90/314/ЄЕС від 13 червня 1990 р. Про організовані туристичні подорожі, відпочинок із повним комплексом послуг та комплексні турне.

Правові аспекти виконання положень актів законодавства ЄС визначено статтею 288 Договору про функціонування Європейського Союзу. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачає імплементацію низки нормативно-правових актів ЄС до українського законодавства окремими частинами. Зокрема, передбачається поетапне, до 2025 року, упровадження в законодавство України окремих положень актів законодавства ЄС директив, регламентів, рішень Ради ЄС.

З метою реальної імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом розпорядженням Кабінету Міністрів України в 2017 році схвалено Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, у якій чітко зазначені основні напрями її реалізації, засновані на вимогах законодавства ЄС щодо безпеки туристів, розвитку туристичної інфраструктури, людських ресурсів, маркетингової політики розвитку туризму та курортів України.

У грудні 2015 року Європейська комісія визнала, що Україна виконала всі основні умови для впровадження безвізового режиму та ми почали користуватися безвіком [51-53].

В червні 2022 року Україна стала кандидатом у члени ЄС. Статус кандидата надає Україні низку переваг та можливостей, серед яких такі: консолідувати прагнення до європейського майбутнього на юридичному рівні, завершуючи трансформацію низки сфер за підтримки Європейської комісії; повноправна участь у програмах і ініціативах ЄС, до яких раніше не було доступу; підвищення привабливості для інвесторів; удосконалення бізнес-клімату; найшвидша модернізація України; доступ до фінансової допомоги для країн, які готуються до вступу до ЄС (гранти, інвестиції та технічна допомога). 29 червня 2022 року Україна підписала угоду з ЄС щодо «транспортного безвізу». Україна має важливі об'єктивні туристичні передумови для входу до складу розвинутих країн світу. Маючи сприятливе геополітичне становище, вона віддавна є перехрестям транспортних та людських потоків із півночі на південь та із заходу на схід. Держава володіє значним туристичним та рекреаційним потенціалом: сприятливі кліматичні умови, рівнинний ландшафт, багатство флори та фауни, розвинена мережа транспортних сполучень, культурні та історичні пам'ятки, широка індустрія подорожей та туризму. Важливим кроком у створенні правових основ туристичної діяльності було ухвалення 15 вересня 1995 року Верховною Радою України Закону України «Про туризм», який визначає загальні юридичні, організаційні, освітні та соціально-економічні основи реалізації державної політики України в галузі туризму.

Україна має важливі об'єктивні передумови для того, щоб увійти в туристичному відношенні до найбільш розвинених країн світу: вигідне геополітичне розташування, значний туристко-реабілітаційний потенціал. Стратегічна мета розвитку туризму в Україні – створити туристичний продукт, конкурентоспроможний на світовому ринку, здатний максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечити на цій

основі інтегрований розвиток територій та їх соціально-економічних інтересів, зберігаючи при цьому екологічний баланс та історико-культурну спадщину. Україна приділяє велику увагу співпраці з Європейським Союзом із питань визначення та впровадження світової туристичної політики, включення України до перспективних програм фінансової та технічної допомоги, а також інвестиційних проєктів ЄС у галузі туризму [39].

Висновки до розділу 1

Внутрішній туризм – це один із видів туризму, який характеризується туристичною інфраструктурою, яка залучає громадян однієї нації до подорожей у межах своєї країни. Він є основним джерелом туристичної діяльності в багатьох країнах. Внутрішній туризм має кілька переваг з точки зору економічного розвитку, при чому чим більш суттєвий внесок у місцеві покращення з боку місцевих органів влади чи підприємців бачать туристи як відображення потенціалу цього регіону чи туристичної локації, тим менший потік туристів, що подорожують до інших регіонів чи країн.

Пандемія COVID-19 перервала економічну діяльність у всьому світі та завдала серйозної шкоди світовому та субрегіональному туризму. Пандемія вплинула на те, що туристи частіше віддають перевагу короткостроковим напрямкам, а також вимагають соціального дистанціювання. Туристи, які віддають перевагу подорожам, змінили свою поведінку, уникаючи місць скупчення людей і утримуючись від міжнародних поїздок.

Що стосується туризму, багато досліджень показали, що позитивне ставлення туриста до діяльності зазвичай призводить до бажання подорожувати. Ставлення стосується оцінки та погляду людини на поведінку, незалежно від того, сприятлива вона чи ні. Власні переконання людини впливають на потенційні наслідки дії, які називаються поведінковими переконаннями. Як наслідок, позитивне ставлення туриста

визначається як оцінка цінності туристичного досвіду відвідування місця, що призводить до позитивного ставлення людини до пам'ятки та сприяє наміру подорожувати або відвідати його в майбутньому. Отже, якщо комплексні показники ставлення демонструють позитивний зв'язок між ставленням і поведінковими намірами, те саме має виникнути у випадку вимірювань ставлення до подорожей і туристичних намірів.

Суб'єктивні норми сильно впливають на те, як людина приймає рішення. Науковці описують поведінку чи бездіяльність індивідів як такі, що викликані уявленнями про соціальні потреби чи очікування або близької групи людей, наприклад сім'ї та родичів, або віддаленої групи, такої як друзі, колеги чи керівники. Дослідження вчених показали, що суб'єктивні норми значно впливають на туристичні наміри.

Сталий розвиток туризму є важливою темою для обговорення в туристичному секторі, оскільки він надає можливості задовольнити потреби туристів, одночасно посилюючи місцеве економічне зростання та якість навколишнього середовища, тим самим покращуючи якість життя усіх жителів. Зокрема, сталий розвиток туризму передбачає, щоб місцеві жителі активно та позитивно сприймали розвиток туризму під час розгляду шляхів економічного відродження своїх місцевих громад, які підтримують баланс між суспільством та навколишнім середовищем.

Одним із відмінних і унікальних ресурсів регіону, який приваблює відвідувачів на конкурентному ринку туризму, є місцеве виробництво та подавання їжі.

Розвиток внутрішнього туризму має важливе значення для його динамічного економічного, соціально-культурного та політичного розвитку суспільства. Фактори розвитку внутрішнього туризму залежать від мотивації туристів; задоволення до, під час та після подорожі; поведінкових намірів та їхніх взаємозв'язків, а також інших мотивів. Однак існує дуже мало досліджень, які структурно вивчали зв'язки між вищезгаданими конструктами в контексті внутрішніх туристів. Більше того, науковці

зазвичай оцінювали мотивацію туристів до подорожей через мотиви «підштовхування» або «тяжіння» і робили висновок про лояльність до місця призначення на основі будь-якого з двох поведінкових намірів туриста. На думку науковців, основні соціально-психологічні рушійні сили внутрішніх мандрівників це: знання, сім'я та єдність. Крім того, культурні чинники внутрішніх мандрівників визначені в сучасній науковій літературі як природна спадщина, культурна спадщина, а також події та фестивалі.

У той же час бурхливий розвиток міжнародного туризму викликав значне занепокоєння щодо місцевої інфраструктури, шуму, забруднення, викидів, пов'язаних з транспортом, особливо викидів CO₂, оскільки були зареєстровані негативні наслідки цієї діяльності та піднято національне занепокоєння щодо сталості туризму. У зв'язку з цими ризиками було розроблено декілька політик щодо управління ризиками, щоб обмежити вплив туризму на глобальне навколишнє середовище – ціни на послуги вже були готові до підвищення, щоб підтримати внесок у викиди CO₂ та розроблені інші заходи сталого розвитку. Необхідна національна політика управління ризиками, щоб зменшити негативний вплив на економіку та якість життя місцевих жителів.

Управління відходами є проблемою, яка висвітлюється урбанізацією, а також збільшенням потоку людей в результаті інтенсифікації туристичної діяльності разом із покращенням рівня життя. Циркулярна економіка є сукупністю системних рішень, яка вирішує різноманітні глобальні виклики: зміна клімату, втрата біорізноманіття, великі обсяги відходів та звідси – забруднення навколишнього середовища.

У сфері туризму ми маємо стати свідками зміни парадигми щодо цілей підприємців, які більше не повинні зосереджуватися на скороченні відходів, але вони повинні брати до уваги повторне використання певних матеріалів, таким чином просуваючи принципи циркулярної економіки. Принципи циркулярної економіки необхідно пропагувати в усіх сферах, пов'язаних з

туризмом, але певні форми туризму, такі як культурний туризм навіть сприяють повторному використанню та переробці певних матеріалів.

Важливо втілювати реалізацію наукових досліджень, зосереджених на ситуації в країнах Європейського Союзу, враховуючи конкретні інтереси цих країн щодо просування принципів сталого розвитку через конкретні дії, пов'язані із Зеленою угодою та політикою Європейського Союзу щодо утилізації відходів. Важливим питанням є не тільки стабільність законодавчої та інституційної системи, а й важливо розвивати освіту та обізнаність громадян як споживачів туристичних послуг. Споживачі є важливими зацікавленими сторонами в просуванні циркулярної економіки туризму, враховуючи утворення та управління відходами в туристичній діяльності та через неї. Пандемія COVID-19 підкреслила необхідність розвитку більш стійкого туристичного сектору в Європі, враховуючи відмінності між країнами та всередині них. Це вимагає визначення факторів, які роблять туристичні напрямки більш вразливими до шоків на регіональному рівні та в контексті багатьох країн.

Є різні шляхи підвищення стійкості туристичних напрямків, які можна підсумувати диверсифікацією туристичної пропозиції та попиту. Стратегії та політика, що ведуть до більшої диверсифікації, також можуть призвести до зменшення сезонності туристичних напрямків, сприяючи більшій стійкості та сталості туристичної діяльності в цілому. Таким чином, важливим напрямом роботи стейкхолдерів внутрішнього туризму є: розробити теоретичну концепцію циркулярної туристичної економіки та її зв'язок із стійкістю в європейському контексті, визначити найкращі прогнози міських відходів у випадку розколу європейських країн. на різних кластерах (в ЄС і поза ЄС) і, нарешті, оцінити впроваджені низьковуглецеві рішення та їхній вплив на туризм.

Потрібно розвивати внутрішній туризм України, інтегруватися в європейське туристичне середовище через високоякісні туристичні послуги та продукти. Потрібно задовольнити і українського туриста, і вибагливого

іноземця, який вже відвідав немало країн та може порівняти сервіс у туристичній сфері. В сфері туризму потрібно імплементувати європейське законодавство в українське.

Науковці, практики та законотворці – усі згодні з тим, що саме туризм є одним із пріоритетних напрямів розвитку держави в найближчому майбутньому. Саме туризм може стати донором суттєвих надходжень фінансів до бюджетів різних рівнів.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ СТАНУ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

2.1. Динаміка відвідування туристами українських туристичних місць

Незважаючи на серйозні потрясіння для туристичної галузі – спочатку обмеження, пов'язані з поширенням коронавірусної хвороби, з лютого 2022 року – війна в Україні, ця галузь намагається знайти якісь варіанти задля виживання та приваблення туристів. Як свідчить статистика, багато підприємств туристичного та готельно-ресторанного типу припинили своє існування, або частково обмежили свої обсяги послуг, але ж не може не тішити той факт, що навіть в таких складних умовах підприємці знаходять сили та можливості аби запропонувати людям, що вкрай потребують фізичного та духовного відновлення, якісні туристичні послуги.

Підприємства в сфері туризму в Україні працюють, відраховують необхідні податки до бюджету, таким чином підтримуючи нашу країну у цей нелегкий час. Більше всього у загальній структурі податків від об'єктів туристичної сфери у першому півріччі 2023 року надійшло від закладів розміщення (63 % або 569,828 млн грн), тобто від готелів.

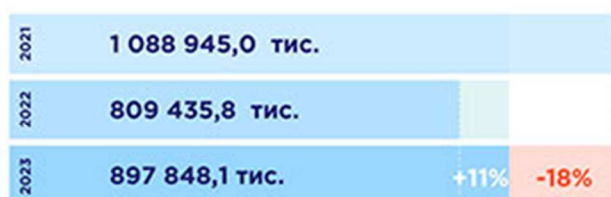
Всього ж за перше півріччя від об'єктів, що працюють у сфері туризму, надійшло до бюджету 897,848 млн грн., що більше у порівнянні з аналогічним періодом 2022 року (809,435 млн грн. – і це зрозуміло, адже народ не оговтався від шоку – початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, багатьом просто було не до туризму), але значно менше у порівнянні з довоєнним, але ковідним 2021-м роком (1 млрд 88 млн 945 тис. грн.) (див. рис. 2.1).

За цими сухими цифрами стоять долі цілих підприємств і звичайно, простих людей. Так, за перше півріччя 2023 року кількість платників податків, які займаються туристичною діяльністю, зменшилась на 23 % у порівнянні з тим самим періодом у 2022 році. Якщо порівнювати із 2021 роком, то загальне скорочення становило велику доволі цифру – 36 % – юридичних осіб стало менше на 45 %, підприємницьку діяльність у туризмі, на жаль, згорнули 32 % фізичних осіб.

Сподіваємося, що у найближчій перспективі ті, хто згорнув туристичну діяльність, знайдуть можливості для її відновлення, адже ми впевнені, що ті фізичні та юридичні особи мали безцінний досвід, а зараз їм не вистачає фінансових ресурсів і саме в цьому повинен надати допомогу уряд.

ПОДАТКИ ЗА I ПІВРІЧЧЯ 2023

КІЛЬКІСТЬ ПЛАТНИКІВ

ВІДСОТКОВА ЧАСТКА КОЖНОГО ВИДУ ДІЯЛЬНОСТІ

* тис. грн

Рисунок 2.1 – Порівняльний аналіз податків, сплачених до бюджету за перші півріччя останніх трьох років

Джерело: [54]

Внаслідок негативних явищ, що спровокувала війна, туристичні бази та дитячі табори відпочинку значно обмежили свою діяльність, адже жінкам з дітьми без чоловіків, що воюють на фронті, відпочивати не було великого бажання, а відпускати дітей самих відпочивати до дитячих таборів, з точки зору батьків, і це слушно, було небезпечно. Тому ці вищевказані засоби розміщення перерахували до бюджету за перше півріччя 2023 року лише 60,428 млн грн податку, що менше у порівнянні з аналогічними періодами 2022 та 2021 років на 113 та 120 мільйонів гривень відповідно. Потрібно зауважити, що відома сумна статистика того, що деякі пансіонати та дитячі табори захопили загарбники, що вони їх зруйнували або понівечили.

Рисунок 2.2 – Туристичний збір за січень-червень 2023 року

Джерело: [55]

Виявлено тенденцію зростання популярності автокемпінгів, і це зрозуміло, адже після коронавірусної хвороби люди намагаються під час відпочинку уникати скупчення людей, аби не захворіти на будь-яку інфекцію, а внаслідок війни теж автофургони є гарним інструментом пересування по різних туристичних локаціям, за допомогою якого можна уникати великого скупчення людей, що в період війни є небезпечним. Як свідчить статистика, фіксуємо збільшення надходжень від податків від діяльності кемпінгів та стоянок для житлових автофургонів майже удвічі у порівнянні з 2022-м роком (1,492 млн грн). Але ж досягти тих обсягів використання кемпінгів, як це було у 2021 році, поки що не вдалося. Все ж таки придбати авто будинок – це доволі коштовне задоволення, адже новенькі авто коштують від 35 тисяч доларів та вище. Можна орендувати автобудинки, але теж пропозиція доступних за вартістю авто будинків обмежена. Також потрібно брати до уваги те, що більшість автодоріг нашої

країни знаходяться поки що не в ідеальному стані, тому пересування автобудинком може бути не зовсім комфортним. Також потрібно зауважити, що інфраструктура для кемпінгів не розвинена на всі сто відсотків, а отже паркування, стоянка, заправка водою тощо може спричиняти додаткові проблеми туристові. Також не в усіх локаціях може бути доступним Інтернет, а для більшості це важливий аргумент їхати в конкретне місце або ні. Вважаємо, що місцевим громадам бажано звернути увагу на облаштування автокемпінгів, і це в майбутньому дозволить отримувати додаткові кошти до бюджету.

Щодо заробітку туристичного сектору, то тут можна навести наступні цифри. Так, за перше півріччя 2023 року туристичний збір в нашій країні склав майже 85,5 мільйонів гривень. Лідерами у відвідуванні туристів з об'єктивних причин, в першу чергу, безпекових, стали: Київ (туристичний збір склав 14 млн грн.), а також Львівська (20 млн грн.), Івано-Франківська (майже 9 млн грн.), Закарпатська (9,5 млн грн.) та Дніпропетровська (5,3 млн грн.) області. Потрібно зауважити, що саме в цих областях спостерігається найбільше внутрішньо переміщених осіб, які теж стали в той чи інший період туристами (за бажанням). Також враховуючи те, що агресор захопив морське узбережжя України, то туристи в більшій мірі їхали відпочивати на Західну Україну. В результаті Рівненська, Чернівецька та Волинська області заробили туристичного збору 11 тис грн., 419 тис грн. та 253 тис грн. відповідно.

Внаслідок відсутності попиту з боку туристів, засоби розміщення вимушені були знижувати ціни, фактично це відбулося в багатьох областях. Зрозуміло, що туристи не були зацікавлені відвідувати потенційно небезпечні регіони, так само і пляжі в Чорноморському басейні внаслідок ймовірності мінування дна. Разом з тим, в деяких готелях на Західній Україні ціни було дуже завищено, що певним чином знизило попит на їх послуги з боку потенційних туристів зі Східної України. Відомі факти дуже великого завищення цін на оренду житла у Західних областях, на проживання в готелях, на їжу, на розваги. Вважаємо, що уряд повинен регулювати ціни на

туристичні послуги, адже населення потребує духовного та фізичного відновлення, саме через туристичні продукти та послуги, а для більшості людей поїздки туристом є за вартістю недоступними [56].

Потрібно відзначити, що окрім українців, всередині нашої країни подорожували і іноземці, хоча їх було і не так багато. За півроку 2023 року до України прибуло 1,3 млн іноземців, але ж не всі вони приїхали з туристичною метою. Більше всього іноземців прибуло з Молдови, Румунії та Польщі. Більшість іноземців прибули до нашої країни з приватною метою, деякі їхали транзитом через територію України. Також, як повідомлялося у засобах масової інформації, переважна частина іноземців прибувала у военний період до України або з гуманітарною місією або у якості журналістів, аби висвітити які ушкодження інфраструктури та скільки людських життів уносить російських агресор [57].

Рисунок 2.3 – Статистика подорожей всередині країни з початку повномасштабного вторгнення росії

Джерело: [58]

На рис. 2.3 наочно видно, що більшість сучасних українців, а це майже 55 % жодного разу не відвідували інші регіони з туристичною метою і зрозуміло, що не тому, що їм не хотілося чи вони вважають, що в інших регіонах нема чого подивитися, а в силу ряду об'єктивних причин, в тому числі психологічних та фінансових. Стосовно того, які саме види відпочинку сьогодні обирають наші співвітчизники, бачимо, що в основному, це піші прогулянки, а далі з відривом вже йдуть такі види відпочинку, як відвідування музеїв або відпочинок на пляжі або подієвий туризм (знову ж таки з без пекових міркувань скупчення людей заборонено, тож подієвий туризм в Україні поки що на паузі) або гастрономічний туризм (у нас є багато смачних традиційних страв і є всі передумови проводити гастрономічні фестивалі або організувати гастрономічні тури, але все упирається в необхідність берегти життя, адже агресор не дивиться цивільний об'єкт чи військовий і підступно його атакує).

Рисунок 2.4 – Ставлення до подорожей сучасних українців
Джерело: [58]

Якщо проаналізувати відповіді, що подані респондентами на рис. 2.3, то видно, що гіпотетично половина громадян бажають відпочивати влітку, але війна змінила ставлення багатьох до того, чи взагалі доречним є відпочинок зараз, у період воєнного стану. Більшість громадян або не має матеріальної можливості подорожувати, або не бажає подорожувати через можливі загрози ракетних та інших атак агресора, або вважають недоцільним подорожувати та отримувати насолоду у складних для країни час. Тим паче, що доводиться пересуватися із домашніми улюбленцями, а власники готелів не завжди цьому раді. Найпопулярніший напрямок усередині країни для внутрішніх туристів – це відомий курорт Буковель, далі йдуть Львів, Трускавець, Яремче, Закарпаття в цілому. Аби зекономити кошти, українці користувалися послугою раннього бронювання. Великим попитом користувалися місця відпочинку, куди можна приїхати разом із домашніми улюбленцями (тому що фактично більшості громадян домашніх тварин просто не має з ким залишити, а залишати самих небезпечно), а також запитувачі цікавилися наявністю басейну в конкретному готелі чи пансіонаті. На жаль, з року в рік середній чек туриста збільшується, що унеможливило деякі категорії громадян подорожувати взагалі (рис. 2.4).

Рисунок 2.5 – Середній чек на подорожі в Україні

Джерело: [58]

Як бачимо, внаслідок інфляції ціни на продукти, комунальні послуги, транспорт, а відповідно і на туристичні послуги, значно зросли, тож подорожі останнім часом багатьом українцям просто не по кишені. Також потрібно брати до уваги і психологічний стан громадян, адже більшість засмучені воєнним станом та вважають не вправі відпочивати на курортах в той час, коли воїни перебувають у суворих умовах, захищаючи нашу країну [59].

Ми помоніторили тури в Закарпатті, що пропонують ті чи інші підприємства на відкритих сайтах та виявили, що більшість пансіонатів пропонують відпочинок взимку 2023/2024 за непомерними цінами – іноді вартість проживання за добу становить близько 6 тисяч гривень, тобто, якщо дві особи поїдуть на відпочинок на 10 днів, то їм обійдеться тільки проживання та їжа в 120 тисяч гривень і це без урахування додаткових послуг, як от: масаж, лазня, лижі, ресторани, сувеніри, транспорт тощо. Маємо сумніви, що пересічний громадянин може просто за 10 днів витратити близько 200 тисяч гривень на відпочинок, а якщо такі і є, то вони повинні не відпочивати, а підтримувати збройні сили України.

Перед початком осінньо-зимового сезону Державне агентство розвитку туризму оновило перелік туристично-інформаційних центрів (ТІЦ) України.

За час повномасштабного вторгнення їхня кількість у країні збільшилася майже на третину. Важливою підтримкою для туриста з точки зору обрання якісних туристичних послуг, які відповідають оптимальному співвідношенню ціни та якості, повинні стати туристично-інформаційні центри, які є в кожній області. Загалом в Україні працюють 88 таких центри, найбільша кількість – 47 в Західній Україні. У центральній частині України функціонують 22 туристично-інформаційних центри, в тому числі є і в Дніпрі. На півночі діють 14 туристично-інформаційних центрів, на півдні – 4, на сході – лише 1, у Харкові. У Житомирській, Сумській та Чернігівській областях – по 3; у Київській – 5 (рис. 2.6).

Рисунок 2.6 – Карта туристично-інформаційних центрів України
Джерело: [60]

Саме за допомогою фахівців, що працюють в цих центрах, українці зможуть узнати інформацію про туристичні маршрути того чи іншого регіону (а у нас в країні більше 170 визначних туристичних місць, кожне з яких заслуговує на увагу з боку туристів), основні тенденції в сфері туризму, основні тури, що можуть бути доступні саме сьогодні, зважаючи на сезон та безпекову ситуацію в країні, а також уся іншу інформацію, що може стати в нагоді пересічному туристові.

Вважаємо, що подібні центри, спрямовані на підтримку та розвиток внутрішнього туризму, є важливими структурами в загальнодержавній структурі. Вони повинні бути доступними усім людям, незалежно від стану здоров'я, в даному випадку маємо на увазі осіб з обмеженими можливостями, адже в результаті нападу росії на Україну у нас побільшало осіб з обмеженими можливостями і наше завдання аби ветерани війни були повноправними членами нашого суспільства та не відчували себе зайвими каліками, на нашу думку, саме рівний доступ усіх громадян до усіх видів ресурсів і є європейським підходом, що реалізує на практиці права людини.

ТУРИСТИЧНІ МАГНІТИ УКРАЇНИ

Рисунок 2.7 – Туристичні магніти України

Джерело: [60]

На рисунку 2.7 наведено туристичні магніти України, як бачимо найбільша їх кількість знаходиться в Західній Україні. Вважаємо, що як українцям, так і іноземцям буде цікаво відвідати ці туристичні магніти, адже кожен з них має свою унікальність.

2.2. Аналіз можливості розвитку внутрішнього туризму через дослідження корінних народів України

Одним із перспективних напрямів розвитку внутрішнього туризму може стати туризм, спрямований на вивчення корінних народів України. Згідно Закону України «Про корінні народи України», саме корінними є ті народи, нащадки яких впродовж багатьох років проживали на даній території [61]. В Україні корінними народами є кримські татари, караїми та кримчаки, які походять з території Криму. Решта етносів вважаються національними меншинами України. Тобто є діаспорою народів, які мають власні етнічні батьківщини чи національні утворення за межами нашої країни.

Кримські татари є нащадками кипчацьких племен. В Україні на сьогодні проживають чверть мільйона представників цього народу. Вони розмовляють кримськотатарською мовою, що належить саме до кипчацької групи тюркських мов і є в деякій мірі спорідненою з башкирською, киргизькою, узбецькою, казахською, турецькою та іншими мовами. Кримські татари за віросповіданням є мусульманами-сунітами. Щодо кримчаків, то це інший народ, що сформувався на території Криму. До кінця їхнє походження поки що не з'ясоване, але історично вважається, що кримчаки сформувалися на основі різноетнічних елементів кримського населення, що прийняли таку віру як юдаїзм. Кримчацька мова є доволі близькою до кримськотатарської. Зараз в Україні мешкає всього декілька сотень кримчаків. Крим є батьківщиною і для караїмів. Їх походження остаточно також не з'ясоване. Деякі історики вважають, що караїми є нащадками євреїв або хозарів. Вони сповідують особливу релігію – караїмізм, яка споріднена з юдаїзмом, і розмовляють караїмською мовою, близькою до кримськотатарської. Караїмів в Україні небагато – близько тисячі осіб. Як свідчать дані поважної організації ООН, всього у світі до корінних народів належать приблизно 370 мільйонів осіб у більш ніж 70 країнах, і на жаль, багато хто з яких перебуває на межі зникнення. Окрім того, важливою характеристикою корінних народів є також і те, що вони, незалежно від правового стану, намагаються зберегти деякі свої соціальні, економічні, культурні і політичні інститути (рис. 2.4) [62].

Туризм корінних народів, який вважається складною та потенційно перспективною формою туризму, безпосередньо залучає корінне населення до туристичної діяльності – через культурні пам'ятки або інші напрями свого існування. Там, де економічні можливості розвитку обмежені, туризм може стати для громад корінних народів один із небагатьох засобів для підтримки свого існування і процвітання. Туризм надає корінним громадам можливість поділитися своїми унікальними знаннями про ландшафт і культурні цінності з туристами і разом з тим, отримати при цьому додатковий дохід. Попит на

туристичний досвід корінних народів через нематеріальний досвід, такий як мови, історія, пісні та ритуали, а також матеріальні дослідження – наприклад, будинки, традиційні інструменти, ремесла – зростає в усьому світі. Розглянемо більш детально які саме можливості є на території України розвивати внутрішній туризм через підвищення інтересу до корінних народів у туристів.

Рисунок 2.8 – Корінні народи України

Джерело: [63]

Кримські татари в Україні. Цей народ в переважній більшості проживає в Криму і доступ до нього українських та іноземних туристів можливий буде лише тоді, коли Україна поверне собі Крим від російських загарбників. Разом з тим, окрім Криму, кримські татари також проживають в Херсонській та Запорізькій областях. Найбільше поселення кримських татар в Криму знаходиться в селі Трипрудне Сімферопольського району Автономної Республіки Крим, на його території розташована мечеть Терек-Елі Джамісі.

Рисунок 2.9 – Мечеть Терек-Елі Джамісі

Джерело: [64]

Караїми. Караїми (самоназва — *Караї*; карі. *qaraylar*) — тюркський народ, який живе у Криму. Колись великі поселення караїмів існували в Галичі, Луцьку, Києві, Одесі тощо. Із XIII століття у мальовничому місті Галич (Івано-Франківська область) живуть караїми – це народ, тюркський за походженням і майже юдейський за вірою. На жаль, зараз тут залишилися тільки дві літні караїмки. В місті Галич туристи можуть відвідати музей караїмської історії і культури, а також унікальне караїмське кладовище.

В музеї є декілька тематичних експозицій. Відвідувачі зможуть вивчити культові та обрядові речі караїмської громади Галича та релігійні книги, а також інвентар караїмського храму – кенафи (рис. 2.10).

Рисунок 2.10 – Музей караїмської історії і культури

Джерело: [65, 66]

Другий зал цього музею присвячений історії караїмської громади у ХХ ст., в ньому представлені речі, що безпосередньо пов'язані з караїмськими обрядами і які частково ілюструють підготовку до святкування Пасхи. Вартість вхідних квитків доволі доступна – 40 грн для дорослих та 20 грн для дітей. Додатково доведеться оплатити фото- або відеозйомку.

Кримчаки. На наш погляд, туристів може зацікавити також вивчення культури народу кримчаків. Переважна більшість представників цього народу проживає в Криму, але є й поселення в місті Кам'янське Дніпропетровської області. Туристам буде цікаво відвідати костьол св. Миколая – який і досі є найбільшим костьолом центральної України.

Чехи на Волині. З 1863 р. на територію Волині почали переселятися чехи, де вони займалися землеробством. Після Другої світової війни переважна більшість чехів переїхала до Чехословаччини, але дехто залишився і підтримує традиції свого народу.

Ніжинські греки. Найбільша грецька громада в Наддніпрянській Україні існувала в Ніжині Чернігівської області. Грецьких купців переселитися до міста запросив спеціальним універсалом ще у далекому 1657 р. Богдан Хмельницький. В ті часи грецька громада міста складала приблизно 7 % населення міста.

Гагаузи. В західних районах Одеської області проживає більше 30 тисяч гагаузів. Гагаузи – це тюркський народ, який традиційно сповідує православ'я і є нащадками переселенців з Османської імперії. Вони теж мають власну цікаву історію та традиції, що можуть зацікавити сучасного туриста.

Кримські роми. Кримські роми, що переселилися на цей півострів ще за часів Кримського ханства, вони традиційно сповідують іслам.

Українські чемериси. У 1527 році на українське Поділля переселилася велика група марійців – яких місцеві прозвали чемерисами. Марійці є фіно-угорським народом, чиєю батьківщиною є середня течія Волги. До українських земель, що тоді входили до складу Великого князівства

Литовського, чемериси переселилися через утиски московської держави. З часом чемериси асимілювалися з місцевим українським населенням, але й досі в Україні є розповсюдженим прізвище Чемерис, а на Поділлі існує декілька сіл з назвою Чемериси або Чемериське [67].

На наш погляд, доречно якісно та ґрунтовно дослідити поселення, де проживають корінні народи в Україні та зробити широкомасштабну рекламу стосовно їх відвідування. Окрім того, якщо ці поселення знаходяться десь поблизу великих цікавих з культурної чи історичної чи іншої точки зору туристу, відвідування поселень корінних народів можна включити до туру, де буде відвідування і великого міста, і маленького села, де проживають корінні народи. Туристичний досвід відвідувачів може сприяти добробуту приймаючої спільноти – шляхом пізнання корінних народів туристи позитивно впливають на розвиток цих поселень, адже представникам корінних народів стає в нагоді згадувати свою історію, традиції, ритуали, втілювати їх у життя та демонструвати туристам [68-70]. Цікаво, що багато країн виділяють спеціальні кошти на підтримку корінних народів. Так, нещодавно створений туристичний бізнес корінного населення в Австралії має фонд відновлення вартістю 40 мільйонів доларів США. Громада Ведда в Дамбані є єдиною корінною громадою, яка займається туристичною діяльністю на Шрі-Ланці. Це село також отримує державне фінансування для просування місцевого туризму в країні [71-73]. Експерти та науковці усього світу підкреслюють, що повинна бути втілена в життя концепція, що має на увазі сенс того, що всі повинні жити добре, а отже, і корінні народи не є виключенням. Ідея полягає в тому, щоб переосмислити туризм і розглянути розвиток таких видів і форм туризму, який забезпечить приймаючій стороні гарне життя. При вивченні корінних народів важливо, аби науковці отримали довіру з боку представників цього народу і щоб вони відчували себе не об'єктами дослідження, а повноправними учасниками побудови концепції чи стратегії розвитку конкретного села, в якому мешкають корінні народи. Важливо, щоб не тільки науковці нав'язували представникам корінного

народу свої напрями розвитку туризму в їх локації, а щоб учасники поділилися власними ідеями розвитку їхньої громади. У дослідженні потрібно застосувати якісний змішаний підхід, що включає інтерв'ю та польові спостереження. В результаті потрібно надати дієві доступні рекомендації яким саме чином організувати туристичну діяльність в конкретній громаді. Можливо, буде застосовано плату за в'їзд до села, а далі вже туристи зможуть подивитися к проживає той чи інший корінний народ, скуштувати їх їжу, придбати сувеніри тощо. Самовизначення та здатність піклуватися про себе є ключовими аспектами добробуту корінного населення. І допомогти їм в цьому можуть саме туристи.

Добробут громад постійно змінюється залежно від соціальних взаємодій, які людина відчуває в космосі, що є центральним у структурі просторів добробуту. Благополуччя може бути порушено внутрішніми та зовнішніми факторами. Автономія та самовизначення є критично важливими аспектами, які слід враховувати при вивченні добробуту корінного населення. Відновлення автономії є важливим фактором для досягнення добробуту корінних народів в Україні після коронавірусу та війни. Втрата автономії співіснує зі страхом, що виникає через невизначеність щодо того, чи буде відновлена самостійність. Таким чином, відновлення доступу до безпечних просторів благополуччя, які зберігають здатність людини вести повноцінне життя, є важливим завданням туристичної галузі.

В майбутньому можливо запровадити одноденні або багатоденні кемпінгові відвідування поселень для вивчення культури корінних народів (при цьому бажаючі навіть можуть проживати в будинках представників цих народів, готувати разом національні страви, вчитися ремеслам тощо). Аби зробити туризм корінних народів в Україні більш життєздатним у довгостроковій перспективі потрібно: провести дослідження загального попиту (або причин його відсутності) і шляхів розвитку туристичного досвіду корінних народів; розробити тури корінного туризму, які відповідають цінностям корінних громад; знайти фінансові ресурси для

розвитку корінних народів. Насамкінець зауважимо, що Цілі сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй, представлені як частина Порядку денного сталого розвитку до 2030 року, експерти критикували за відсутність уваги до корінних громад. Тому вважається, що стратегії туризму сучасних обізнаних країн повинні враховувати і розвиток корінних народів, серед інших напрямів розвитку населення. Необхідна тісна співпраця між урядом, дослідницьким сектором і безпосередньо корінними громадами, щоб орієнтуватися в динамічному туристичному середовищі та запропонувати вибагливому туристові такий туристичний продукт, від якого він не зможе відмовитися і яким в результаті буде задоволений.

2.3. Розвиток солідарного та волонтерського туризму

В сучасних умовах, в період воєнного стану, усі зусилля громад повинні бути зорієнтовані на підтримку збройних сил України. Всі галузі намагаються тим чи іншим способом бути причетними до цієї допомоги. Туристична галузь також має усі передумови для того, аби і самою розвиватися, і збирати кошти на воєнні потреби держави для захисту своєї території. В цьому контексті особливого значення набуває волонтерський або солідарний туризм. Саме цей вид туризму передбачає те, що туристи напряму підтримують конкретні громади чи конкретних людей, які потребують допомоги саме зараз, невідкладно.

Волонтерський і солідарний туризм - це перший та необхідний крок у напрямку відновлення туристичного потоку в умовах закінчення війни нашою перемогою. Адже, це подорожі, які сповнені новими цінностями, які з'явилися у сучасному світі через жорстоку війну. Тут можна згадати про відповідальний туризм, який окрім того, що туристи обирають такі напрямки, що не шкодять довкіллю, також передбачає позитивну участь туриста у відвідуванні тієї чи іншої туристичної локації.

Туризм, який має величезну соціальну складову та передбачає відповідальне ставлення до подорожей і світу, і є солідарний туризм.

Як спільнота туристичних операторів із в'їзного туризму ми бачимо необхідність уже зараз на державному рівні спонукати туристів відвідати Україну саме з метою волонтерського та солідарного туризму, як тільки це буде можливо точки зору безпеки перебування в Україні. Це має бути основою нинішньої інформаційної та маркетингової стратегії в туризмі нашої держави.

Завдяки міжнародному Проєкту USAID «Економічна підтримка України» розроблено сучасну стратегію розвитку туризму в Україні. Проєкт під назвою Збереження культурної спадщини в контексті солідарної економіки – це, безумовно, вірний старт на шляху до відбудови економіки та порятунку культурного надбання України. В межах цього проєкту організаторам вдається збирати кошти цілеспрямовано, для передачі конкретним громадянам або групі осіб, які гостро потребують підтримки у воєнний період. Це і військові, і особи, що залишилися без житла, і інваліди та інші вразливі категорії населення. Волонтерський солідарний туризм – це ефективний інструмент допомоги постраждалим від війни громадам

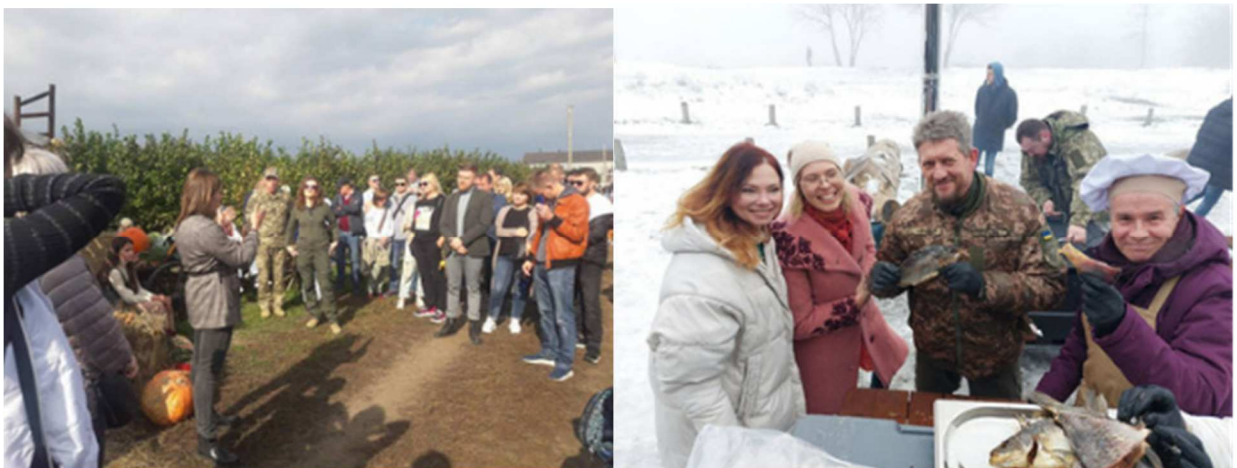

Рисунок 2.11 – Усвідомлення важливості солідарного та волонтерського туризму

Джерело: [73]

Сутністю волонтерського туризму є персональна адресна допомога постраждалим від війни, можливість проявити емпатію. Це може бути особиста доставка та передача матеріальної допомоги, фізична допомога у

відбудові зруйнованого чи пошкодженого житла цивільного населення, а також допомога вимушено переселеним громадянам, які втратили житло та майно та переїхали в інші, більш безпечні регіони України. Допомога може бути різною – все залежить від нагальних потреб постраждалих, яким окрім матеріальної допомоги, також важлива психологічна моральна підтримка.

В Україні успішно працює волонтерський портал – благодійна донатна платформа для ЗСУ та гуманітарних проєктів <http://raiseforukraine.org/>, до якого долучаються не тільки українці, а й іноземні громадяни, які прагнуть допомогти нам у цей складний час [74].

Платформа Raise4UA дозволяє компаніям-учасникам представляти свої проєкти громадськості, отримувати адресну допомогу, звітувати за неї та залучати партнерів компаній-учасників. Кожен проєкт зосереджений на певній місії підтримки військових або гуманітарних зусиль в Україні.

Цей принцип покликаний на збільшення довіри до співпраці. Учасникам не потрібно сліпо покладатися на описання шляхетної справи, за якою стоїть невідома благодійна організація. Натомість вони можуть базувати свою впевненість на багаторічній командній роботі та можливості обговорити кожен проєкт особисто з тим своїм партнером, який вирішив узяти участь у Raise4UA. Для учасників проєкту це дуже важливо.

Прогрес збору коштів на конкретний проєкт відображається на вебсторінці. Сервіс базується на CRM-системі, яка допомагає бачити динаміку надходжень і оперативно комунікувати з тими, хто їх надсилає.

Серед прикладів проєктів можна навести наступні: волонтери допомагають озброєнням, тюнінгом для нього, спеціальним екіпіруванням і транспортом для воїнів. Другий проєкт – гуманітарний, де організовано допомогу самотнім і літнім людям, біженцям із гарячих точок України.

Зараз платформа діє за принципом нетворкінгу, але в найближчих планах – рекламна підтримка. Також ті компанії або ініціативи, які потребуватимуть кращої репрезентації своєї справи, отримають допомогу зі зніманням промосюжетів. Серед проєктів, на які триває збір коштів —

програма підтримки жінок, що змушені були виїхати за кордон після початку повномасштабного вторгнення.

Крім компанії «Загор'є», до платформи долучилися такі українські бізнеси, як Бізнес-школа МІМ, Благодійний фонд родини Бистрових, Громадська організація «Дзеркало ньюс» та інші. Крім бізнесу, платформа також допомагає і персональним ініціативам — сюди можуть звертатися окремі люди, які прагнуть зібрати кошти для друзів або рідних, але не мають рахунку благодійної організації чи медійної платформи [75].

2.4. Подорожі Україною під час війни: правила безпеки

Воєнний стан в Україні вніс свої корективи у правила відпочинку громадян. У зв'язку з цим Державне агентство розвитку туризму періодично оновлює правила безпеки під час мандрівок країною. В усіх регіонах України діють власні дозволи та обмеження, які узгоджено із військово-цивільними та обласними адміністраціями. Тому туристові, який планує відвідати ту чи іншу область, важливо знати які правила там встановлено на конкретний період часу. Це стосується і правил пересування, і дотримання комендантської години тощо. Важливим пунктом є передбачення такого маршруту подорожі, аби під час пересування чи знаходженні у туристичній локації відвідувачі могли швидко пройти в укриття (за необхідності, під час повітряних тривог). З безпекових міркувань сплави, походи, прогулянки та екскурсії по маршрутах біля критичної інфраструктури, військових та стратегічних об'єктів – заборонені по всій Україні. Недоступними також є туристичні точки, наближені до кордонів з агресорами – білоруссю та росією. Враховуючи, що обмеження діють щодо відвідування деяких гірських маршрутів, водойм, лісів у різних областях, варто ретельно все вивчити перед тим, як вирушити у подорож. Поки що пляжний відпочинок на березі

Чорного та Азовського морів є недоступним для українців, адже узбережжя останнього повністю окуповане росіянами, а чорноморське – недоступне через мінну небезпеку та загрозу ракетних обстрілів. Відносно безпечними для туристів є центральні та західні регіони України. Утім, навіть на цих територіях діють певні обмеження, які можуть відрізнятися у різних областях. Так, у Києві та Київській області заборонено відвідувати ліси та зелені зони поза межами житлових масивів. Також заборонений сплав водоймами. Чорнобильська зона теж все ще лишається закритою для відвідувачів. Наразі на Київщині працюють всі локації, які змогли відновитись – це заклади розміщення, музеї, садиби, парки.

На Черкащині та Полтавщині на водоймах дозволено відпочивати, а ось ходити до лісу – ні. На Вінниччині туристи можуть відвідати туристичні об'єкти, відпочити на водоймах (окрім прикордонної території). А ось до лісів вхід теж заборонено. На території Житомирської області дозволено збір ягід, грибів та лікарських рослин у лісах окрім територій, які знаходяться за 20 кілометрів від лінії державного кордону України з республікою білорусь. Також заборонено відвідування заповідників. Закриті водойми, що знаходяться поруч об'єктів критичної інфраструктури. Серед закладів культури області працюють виключно ті, які мають спеціально облаштовані укриття. У Дніпропетровській області заборонена навігація на водних об'єктах малих, моторних, вітрильних, прогулянкових, спортивних суден та водних мотоциклів і засобів для розваг на воді. Крім того, з без пекових міркувань заборонено відвідувати ліси. Музеї та театри регіону працюють згідно з вимогами передбаченими Законом України «Про правовий режим воєнного стану». В області забезпечено створення численних віртуальних електронних екскурсій, як з подієвого туризму, так і геотуризму. Проводяться обґрунтування запровадження залізничного туризму.

На Кіровоградщині заборонено відвідувати ліси та користуватися плавзасобами на водоймах. Під заборону усі моторні, спортивні, вітрильні судна, а також водні мотоцикли та інші засоби розваг на воді. На Волині

діють лише певні заборони щодо сплавів на водоймах під мостами та відвідування лісів біля ворожого білоруського кордону. Водночас дозволено купатися в річках та озерах, розташованих у місцях масового відпочинку, зокрема на прекрасному озері Світязь. На Львівщині можна ходити в ліс, але заборонено в'їжджати в нього на будь-якому транспорті. Туристичні об'єкти відкриті, але купатися та засмагати дозволено тільки на тих пляжах, що перевірені та рекомендовані службою надзвичайних ситуацій. На Закарпатті можна ходити в ліси, але деякі маршрути для відвідування закриті. Зокрема, йде мова про частину Ужанського національного парку та Карпатського біосферного заповідника, які межують з кордонами інших держав. Також з відомих причин заборонено польоти на одномоторних літаках. В Івано-Франківській області дозволено відвідувати і гори, і ліси. На території курорту Буковель заборонено кататися у лісах на джипах, квадрациклах, баггі та мотоциклах. Крім того, затверджені додаткові тимчасові режимні обмеження у Верховинському районі в селах у прикордонній смузі в межах Зеленської і Білоберізької сільських рад.

На Тернопільщині також дозволено відвідувати ліси. Тут усі туристичні об'єкти працюють у звичному режимі та відповідно до затверджених графіків. Наразі в області напрацьовують нові та вдосконалюють вже наявні маршрути активного пішого та велотуризму, адже міська громада розуміє важливість та необхідність розвитку доступних на сьогодні видів туризму. Туристично-інформаційні центри міст Тернополя, Тереховлі, Чорткова і Заліщик популяризують локальні туристичні продукти, які містять цікаві різним категоріям туристів екскурсійні програми, з організацією майстер-класів та елементами гастротуризму. Саме гастротуризм може стати родзинкою внутрішнього туризму в Україні, адже маємо безліч смачних національних страв, які можуть бути до вподоби як українцям-туристам, так і безсумнівно, іноземцям. У Рівненській області військова адміністрація дозволила ходити в ліси і збирати ягоди, однак не на всій території. Заборонено відвідувати північні частини декількох

територіальних громад. У Хмельницькій області усі туристичні об'єкти працюють у звичному режимі. Відвідування лісів не заборонено, проте є певні обмеження: заборонено розведення багать, а також в'їзд до лісів усіх видів транспортних засобів, крім велотранспорту. В Чернівецькій області всі туристичні об'єкти працюють відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Рішення про заборону на відвідування лісів немає. Туристичні локації, які знаходяться за 5 кілометрів від прикордонної смуги відвідувати можливо тільки з дозволу прикордонників. Щодо морського узбережжя, то в серпні в Одесі було відкрито декілька пляжів, що були обладнані ловцями підводних мін. Разом з тим, більшість обізнаних громадян влітку вирішили залишити вдома та не покидати свої домівки [76].

Висновки до розділу 2

Підприємства в сфері туризму в Україні працюють, відраховують необхідні податки до бюджету, таким чином підтримуючи нашу країну у цей нелегкий час. Більше всього у загальній структурі податків від об'єктів туристичної сфери у першому півріччі 2023 року надійшло від закладів розміщення (63 % або 569,828 млн грн), тобто від готелів.

Всього ж за перше півріччя від об'єктів, що працюють у сфері туризму, надійшло до бюджету 897,848 млн грн., що більше у порівнянні з аналогічним періодом 2022 року (809,435 млн грн. – і це зрозуміло, адже народ не оговтався від шоку – початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, багатьом просто було не до туризму), але значно менше у порівнянні з довоєнним, але ковідним 2021-м роком (1 млрд 88 млн 945 тис. грн). Так, за перше півріччя 2023 року кількість платників податків, які займаються туристичною діяльністю, зменшилась на 23 % у порівнянні з тим самим періодом у 2022 році. Якщо порівнювати із 2021 роком, то загальне скорочення становило велику доволі цифру – 36 % – юридичних осіб стало

менше на 45 %, підприємницьку діяльність у туризмі, на жаль, згорнули 32 % фізичних осіб.

Щодо заробітку туристичного сектору, то тут можна навести наступні цифри. Так, за перше півріччя 2023 року туристичний збір в нашій країні склав майже 85,5 мільйонів гривень. Лідерами у відвідуванні туристів з об'єктивних причин, в першу чергу, безпекових, стали: Київ (туристичний збір склав 14 млн грн.), а також Львівська (20 млн грн.), Івано-Франківська (майже 9 млн грн.), Закарпатська (9,5 млн грн.) та Дніпропетровська (5,3 млн грн.) області. Потрібно зауважити, що саме в цих областях спостерігається найбільше внутрішньо переміщених осіб, які теж стали в той чи інший період туристами (за бажанням).

Більшість сучасних українців, а це майже 55 % жодного разу не відвідували інші регіони з туристичною метою. Виявлено тенденцію зростання популярності автокемпінгів. Найпопулярніший напрямок усередині країни для внутрішніх туристів – це відомий курорт Буковель, далі йдуть Львів, Трускавець, Яремче, Закарпаття в цілому. Аби зекономити кошти, українці користувалися послугою раннього бронювання. Великим попитом користувалися місця відпочинку, куди можна приїхати разом із домашніми улюбленцями (тому що фактично більшості громадян домашніх тварин просто не має з ким залишити, а залишати самих небезпечно), а також запитувачі цікавилися наявністю басейну в конкретному готелі чи пансіонаті.

Туризм корінних народів, який вважається складною та потенційно перспективною формою туризму. В Україні корінними народами є кримські татари, караїми та кримчаки, які походять з території Криму.

В сучасних умовах усі зусилля громад повинні бути зорієнтовані на підтримку збройних сил України. Всі галузі намагаються тим чи іншим способом бути причетними до цієї допомоги. В цьому контексті особливого значення набуває волонтерський або солідарний туризм.

Воєнний стан в Україні вніс свої корективи у правила відпочинку громадян. В усіх регіонах України діють власні дозволи та обмеження, які

узгоджено із військово-цивільними та обласними адміністраціями. Тому туристові, який планує відвідати ту чи іншу область, важливо знати які правила там встановлено на конкретний період часу. Це стосується і правил пересування, і дотримання комендантської години тощо. Важливим пунктом є передбачення такого маршруту подорожі, аби під час пересування чи знаходженні у туристичній локації відвідувачі могли швидко пройти в укриття. Сплави, походи, прогулянки та екскурсії по маршрутах біля критичної інфраструктури, військових та стратегічних об'єктів заборонені по всій Україні. Недоступними також є туристичні точки, наближені до кордонів з агресорами – білоруссю та росією. Враховуючи, що обмеження діють щодо відвідування деяких гірських маршрутів, водойм, лісів у різних областях, варто ретельно все вивчити перед тим, як вирушити у подорож. Разом з тим, більшість обізнаних громадян влітку вирішили залишити вдома та не покидати свої домівки.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

3.1. Розвиток велотуризму в Україні

В сучасному житті проблеми сталого розвитку, тобто, проблеми виживання людства як такого стали на перше місце, при цьому все більше і більше громадян Землі усвідомлюють необхідність раціонального використання ресурсів, бережливе відношення до природи, і як наслідок, ті особи, що планують подорожувати, обирають свідомий туризм, тобто обирають такі напрями відпочинку. Під час яких вони не шкодитимуть природі чи довкіллю в цілому.

Як пишуть експерти світових туристичних організацій, що займаються аналітикою з цього питання, в найближчому майбутньому все більше популярними стають так звані зелені напрями туризму. Це стосується і

споживання екологічно чистих продуктів під час подорожі, і використання транспорту, що менше шкодить довкіллю, і використання альтернативних джерел енергії [77].

Сталий розвиток є головною та актуальною темою в дебатах про подальший розвиток туризму, особливо для впливу різних видів туризму на місцеву економіку та напрямки. Оцінюючи туризм та його вплив на стійкість, один із основних аспектів, який слід враховувати, є тип використовуваного транспортного засобу подорожі та його характеристики. В цьому контексті набирає обертів велотуризм. В останні роки саме пересування велосипедами набувають популярності, коли йде мова про туризм, оскільки саме вони забезпечують екологічні, здорові та природні подорожі [78-80].

В період пандемії коронавірусу люди почали все більше відмовлятися від пересування на громадському транспорті, віддаючи перевагу власному автомобілю, а за умов гарного здоров'я та нормальних велодоріжок обирали саме пересування велосипедами (тобто відбувався перехід до активної мобільності – принаймні на коротких маршрутах – варіант, який поєднує в собі екологічність і безпеку). У результаті багато урядів почали створювати умови, які були б сприятливі для пересування велосипедистів, і самі показували приклад, до речі декілька мерів міст в Європі пересуваються саме велосипедами [81-85].

З точки зору сталого розвитку, вибір транспортних засобів, які поєднуються з використанням велосипедів під час велосипедних відпусток (щоб дістатися до пункту призначення та/або пересуватися в ньому) часто залежить на інтенсивності транспортного взаємозв'язку між різними місцями. З точки зору туристів, на вибір місць для велосипедного туризму зазвичай впливають: соціально-демографічні характеристики, наявність і якість зручних для велосипедистів об'єктів саме для відвідування, а також переваги велосипедних туристів щодо розміщення та пов'язаних з ним особливостей, включаючи близькість до велосипедних доріжок, послуги з

ремонту велосипедів, наявність спеціально обладнаних стоянок для велосипедного спорядження.

Для туристів, що замислюються чи обрати їм велосипедну подорож, ключовими факторами можуть стати внутрішні елементи, а саме: привабливість місця призначення, особиста мотивація та бажання відпочити. Також важливими факторами організації велосипедного туризму є: безпека на дорозі, можливість переміщення велосипедів (за необхідності) громадським транспортом.

Велосипедний туризм має декілька типів, основні з них наступні: незалежний, рекреаційний, змагальний, подієвий та пасивний.

На використання туристом велосипеда впливають декілька об'єктивних факторів: погодні умови, фізичні зусилля, економія часу, якість велосипедної інфраструктури. Велотуризм може бути як одноденний, так і багатоденний, але при цьому велосипедисту потрібно передбачити місця ночівлі.

В широкому сенсі велосипедистів можна поділити на декілька груп. Наприклад, перша група велосипедистів зацікавлена у використанні велосипедів для розваг і відпочинку і віддають перевагу квартирам, кемпінгам або хостелам для проживання. Це група включає заможних людей, які готові оплачувати якісні послуги.

Друга група велосипедних туристів прагне відвідувати цікаві природні місця, наприклад, гори для велосипедного туризму та недорогого відпочинку.

Третя група велотуристів надає перевагу мультимодальним перевезенням, тобто вони поєднують використання велосипеда й іншого виду транспорту, бажають відвідати якийсь культурний захід або просто відпочити у туристичній локації, в якій будуть організовані різні розважальні заходи.

Подорож на велосипеді може бути як по рівнині, так і по горах. В Україні є різні природні локації, тож в залежності від потужності велосипеда,

здоров'я туриста, погодних умов, наявної інфраструктури та багатьох інших факторів можна організувати прекрасні велосипедні тури нашої країною.

Велосипедний туризм може бути як повільним, так і змагальним, при цьому спортсмени можуть отримувати відповідні спортивні розряди та винагороди. З одного боку, велосипедний туризм можна віднести до екстремальних, а з іншого боку, можна віднести до звичайних видів туризму, адже все залежить від конкретних умов використання велосипедів туристами.

Використання велосипедного туризму вимагає від учасників дотримання усіх необхідних умов безпеки пересування, а також бажано, аби учасники заздалегідь вивчили трасу та знали які самі потенційні перешкоди можуть виникнути на шляху прямування аби бути готовими до них.

Велосипедний туризм дозволяє туристові максимально єднатися із природою, оглядати прекрасні краєвиди, робити фото або відео (та потім розміщувати їх в соціальних мережах та у деяких випадках на цьому непогано заробляти, особливо для тих осіб, хто веде власні блоги на популярних сайтах), за необхідності (якщо наступила темна пора доби) або за бажанням (взяли із собою намет та усі необхідні девайси для ночівлі на свіжому повітрі), відпочивати на природі.

Рисунок 3.1 – Гірський велотуризм в Україні

Джерело: [86]

Впродовж велоподорожі турист може долати 20 та більше кілометрів, все залежить від плану маршруту та рівня підготовки туриста.

В Україні, як і в інших країнах, є різні стилі велотуризму. Найпростіший – це цивілізований велотуризм. Це найбільш комфортний вид відпочинку із використанням велосипедів для новачків. Туристи долають велосипедом невелику відстань, для них організовані спеціальні програми харчування та можливого відвідування цікавих місць. Жодних екстримів та несподіванок під час подорожі, максимальний комфорт.

Наступний вид велотуризму – це експедиційний туризм. Від назви цілком зрозуміло, що туристи вирушають у експедицію, вона теж передбачає відвідування цікавих місць, але складність маршруту може бути вища за цивілізований або повільний велотуризм.

Для досвідчених велосипедистів підійде такий вид відпочинку як байкерський велотуризм. Цей вид велотуризму вимагає спеціального спорядження (зазвичай дуже дорогого), тренувань (не за один місяць можна набути необхідних навичок), навичок та відрізняється складністю маршруту.

Узагальнимо описану вище інформацію у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Види велотуризму та категорії учасників цього виду відпочинку

Вид велотуризму	Особливості подорожі	Категорія туристів, для яких призначений даний вид велоподорожі
Цивілізований	Передбачає наявність заздалегідь визначеного маршруту із нескладним рельєфом, можливість відпочинку в дорозі, наявність комфортної ночівлі та організованого харчування	Даний вид велотуризму підходить для відпочиваючих усіх вікових категорій, можливий для осіб із не дуже високим рівнем здоров'я, допустимо не мати великого попереднього досвіду пересування велосипедом,

		не потребує додаткового спеціального вартісного спорядження
Експедиційний	Передбачає наявність заздалегідь затвердженого плану подорожі велосипедами, впродовж якої туристи в залежності від класу складності велосипедної подорожі долатимуть ті чи інші перешкоди, а також відвідуватимуть заздалегідь визначені місця	Для цього типу велоподорожі туристи повинні мати гарне велосипедне спорядження, додаткові девайси, бути морально та фізично витривалими, повинні мати мінімальну попередню підготовку використання велосипеду
Байкерський	Передбачає подолання складних велотрас, можливо на швидкість, можливо в межах спортивного змагання тощо	Вимагає від учасника подібного виду велотуризму гарних навиків поведінки із велосипедом, наявність потужного велосипеду та додаткового спорядження, а також гарного здоров'я та неабиякої витримки

Таки м чином, як бачимо, велотуризм може стати в нагоді будь-яким категоріям туристів – від новачків до професіоналів.

Саме велотуризм забезпечує безпосередній контакт із конкретною територією, її культурою, історією, традиціями. З цієї точки зору їзду на велосипеді можна вважати формою повільного туризму, яка дозволяє насолоджуватися і водночас зберегти навколишнє середовище, що є головною привабливістю самого велосипедного спорту. Саме під час планування велосипедного туру можна запланувати собі унікальну, неповторну подорож, подивитися саме ті місця, які ви бажаєте, а не бути заручником вже затвердженої програми конкретним туроператором, який пропонує туристові організований відпочинок у конкретному місці із визначеним набором послуг чи місць відвідування. Причому до місця призначення відпочинку турист може як доїхати велосипедом, так і там взяти велосипед напрокат у місці призначення та подивитися краєвиди.

Велосипедисти можуть бути аматори чи професіонали, з простим велосипедом або з тим, що коштує більше ніж авто, але в будь-якому випадку всі категорії велосипедистів отримуватимуть задоволення від подорожі велосипедом.

Велотуризм є інструментом для переходу до сталого, розумного та інклюзивного суспільства. Відповідно до точки зору потрібного результату, велосипедний туризм полягає у взаємодії екологічних, економічних, і соціальних елементів. З економічної точки зору, велотуризм може бути ефективним способом продовження пікового сезону в деяких сферах туризму, щоб відродити економічну діяльність і підвищення місцевого рівня зайнятості.

Щодо екологічних проблем, то саме велотуризм найменше шкодить довкіллю, саме велотуризм очевидно сумісний із скороченими викидами парникових газів, а саме до цього прагне сучасна транспортна система не тільки України, а й усього світу. Нарешті, з соціальної точки зору, безпосередній контакт туристів із місцевими громадами є чудовою можливістю для міжособистісної взаємодії та обміну культурних елементів.

3.2. Розвиток водного туризму в Україні

В даному підрозділі ми б хотіли провести ґрунтовний аналіз динаміки перевезення водним транспортом в Україні, проаналізувати наявні маршрути та плавальні засоби, що використовуються під час таких перевезень, але на жаль, потрібно констатувати, що в останні роки перевезення водним транспортом знизилося до нуля (а багато хто зі старшого покоління ще пам'ятають «водні ракети», на яких можна було дістатися з одного міста до іншого, паралельно помилуватися річковими краєвидами). На жаль, внаслідок занепаду водного господарства в технічному контексті, а саме: відсутність фінансування багато років на оновлення рухомого складу для перевезення пасажирів водними шляхами, перевезень водними шляхами в Україні майже не існує. А з введенням воєнного стану пересування на

власних човнах у багатьох областях заборонено, що взагалі унеможлиблює відпочинок на воді.

Разом з тим, хоча масових перевезень, а відповідно і туристичних масових перевезень водним транспортом в Україні поки що не існує, звернемо увагу на ті водні розваги, що може дозволити собі український турист, адже водні ресурси в Україні є і вони прекрасні.

Якщо пов'язувати туризм із водою, то є відпочинок на воді, що має рекреаційний підтекст, а є водний туризм, який може мати на меті подолання перешкод, впродовж пересування з пункту А в пункт Б туристичного маршруту.

Кожен турист, в залежності від свого стану здоров'я, віку, матеріального статку та взагалі бажання може обрати водний туризм на свій смак. Водний туризм може бути організований як на морі, так і на річці чи на озері (океанів в Україні немає). За тривалістю водний туризм може бути як одноденний, так і багатоденний, а за складністю – від простого до надскладного або екстремального.

Тип суден, що використовуються під час водного туризму теж різноманітні – від яхт до надувних конструкцій, наприклад, під час рафтингу.

Рафтинг в Україні набирає оберти за популярністю, під час рафтингу можна обрати одномісне або багатомісне судно та насолоджуватися краєвидами.

Рисунок 3.2 – Рафтинг – популярний вид туризму на воді

Джерело: [87]

Подорожувати на воді можна за допомогою байдарок або каяків або катамаранів – усе це різні за конструкцією види суден, які мають різну пасажиромісткість та повинні використовуватися в спеціальних водних умовах із дотриманням техніки безпеки. За складністю маршруту водні походи (точніше річки для сплавів або маршрути на цих річках) згідно міжнародної класифікації поділяють на 6 категорій складності. Перший – це легкий, а шостий – це вже рівень складності подолання маршруту для професіоналів, можна сказати, що це вже екстремальний туризм із застосуванням обов’язкової страховки. Разом з тим, в залежності від погодних умов навіть легкий маршрут може бути небезпечний для туристів, тож, обираючи маршрут водного походу, потрібно ретельно підготуватися не тільки з точки зору спорядження, а й з точки зору прогнозу погоди. В Україні є достатньо маршрутів для сплавів для любителів водного відпочинку. Так, придатні для сплавів річки в нашій країні розподілені на такі категорії:

- рівнинні. Сюди відносяться маршрути не категоризовані та I категорії складності: Дніпро, Стир, Десна, Сейм, Ворскла, Орель, Самара та ін.;
- річки височин. Сюди можна віднести: Горинь, Случ, Тетерів, Збруч, Уж, Рось, річки басейну Південного Бугу, Смотрич, Жванець та ін.;
- гірські. В основному, тут представлені річки Карпатського регіону: Черемош, Прут, Чорний Черемош, Білий Черемош, Стрий, Тиса, Чорна Тиса, Біла Тиса, Бистрець та ін.

Найпопулярніші водні маршрути України для організованих сплавів представлено на рис. 3.3.

Рисунок 3.3 – Популярні водні маршрути України

Джерело: [87]

Наприклад, користується популярністю серед туристів річка Чорний Черемош в Івано-Франківській області. Популярний найбільше маршрут Дземброня–Красник (тривалістю 8 км, другої категорії складності). Враховуючи холодну воду, туристам необхідно використовувати гідрокостюм, в різні місяці річка має різну бурхливість, в залежності від цього маршрут можуть долати в деякі місяці навіть новачки, а в інші місяці проходження маршруту під силу лише підготовленим туристам.

Також в Івано-Франківській області протікає річка Білий Черемош, де теж організовані водні походи маршрутом другої категорії складності Голошина –Устеріки (відстань 30 км), а також є річка Прут, на якій туристи можуть насолодитися природою за екстремальним маршрутом: Ворохта–Яремче–Чернівці (а це близько 200 км).

В Закарпатській області до послуг туристів теж водний туризм. Так, та річках Чорна Тиса і Тиса організовано туристські маршрути другої категорії складності. Туристи під час проходження водної траси сполученням Ясіня — Рахів (8 км) отримають величезне задоволення.

У Львівській області теж для любителів водних розваг на теплій рівнинній спокійній річці Стрий запропонують маршрут: Межиброди—Розгірче—Гірське (близько 20 км).

На річці Збруч, що у Тернопільській та Хмельницькій областях є можливість пройти туристичним маршрутом: Чернокозинці—Окопи (40 км). Особливості маршруту: коливання рівня води через місцеві ГЕС, прекрасні мальовничі краєвиди каньйону на території Подільських Товтр, а також те, що швидка течія зменшується на підході до Дністра.

Через декілька областей: Хмельницьку, Вінницьку, Кіровоградську, Миколаївську та Одеську проходить річка Південний Буг. Серед популярних маршрутів можна виокремити наступні: Первомайськ—Южноукраїнськ (це територія ландшафтного парку Гранітно-степове Побужжя, 50 км); Стрільчинці—Сокілець (20 км).

Популярною серед туристів є річка Рось, що протікає через Вінницьку, Київську та Черкаську області. Популярний туристичний маршрут: Володарка—Біла Церква—Богуслав—Корсунь—Шевченківський (200 км).

Популярний туристичний маршрут: Городниця—Соснове (30 км) пролягає річкою Случ, що в Житомирській, Рівненській та Хмельницькій областях. Впродовж подорожі туристи милуються краєвидами Надслучанського ландшафтного парку або його ще називають Надслучанською Швейцарією.

Річкою Гірський Тікич, що знаходиться у Вінницькій та Черкаській областях, популярний водний у туристів маршрут: Буки—Тальне (40 км). Особливості цього маршруту: рівень води залежить від водоскиду місцевих ГЕС; частина шляху пролягає через унікальний мальовничий каньйон із 20-30-метровими прямовисними скелями. На річці Смотрич у Хмельницькій

області простягається популярний маршрут, що рясніє порогами, перекатами, мілинами: Городок–Кам'янець-Подільський–Стара Ушиця (230 км) [87].

Далі більш повно проаналізуємо один із маршрутів, що пропонують організатори туристичного відпочинку на воді. В Івано-Франківській області туристам пропонується триденний рафтинг-тур по річці Чорний Черемош. Організатори обіцяють туристам незабутні враження від єднання із природою. Спочатку групу туристів збирають в умовному місці, потім везуть до місця сплаву, видають спорядження, проводять їм інструктаж, відбувається сплав, потім туристів годують та організують пісні під гітару біля костра. Проживають туристи в наметовому містечку, три рази передбачене харчування. Наступного дня відбувається повторний сплав. Третій день передбачає і сплав, і заїзд до місця Яремче для закупівлі сувенірів. Вартість триденного туру, на наш погляд, є доступним для пересічного туриста – 3 тисячі гривень у разі проживання в наметі та 3500 гривень у разі проживання в котеджі. Разом з тим, турист повинен передбачити додаткові витрати, наприклад, джипінг, оренда гідрокостюма або катання на конях або лазня. Також у вартість туру не входить саме пересування до Івано-Франківська та додому. За нашими підрахунками, при вартості чеку на добу за проживання та харчування 1500 гривень, тижневий тур (разом із триденним сплавом річкою) обійдеться туристові в десять тисяч гривень плюс витрати на поїздку додому [88].

Вважаємо, що водний туризм потрібно більше популяризувати у соціальних мережах, у ЗМІ аби українці мали змогу відпочити у цей нелегкий для нашої країни час.

3.3. Розвиток духовного туризму в Україні

Ідеальне середовище, це коли люди і природа перебувають в гармонійних стосунках, і саме ця стародавня мудрість відображена в традиційних філософіях і віруваннях у всьому світі. Культурні та духовні

спадщини мають виняткову цінність для туризму. Духовний туризм є самостійним видом туризму.

На думку вчених, саморефлексія, зв'язок і трансцендентність є підтвердженими духовними конструктами в поведінці туристів. Саморефлексія, також відома як пошук особистого сенсу, може бути важливою для духовності людини. Подібним чином зв'язок і трансцендентність вимагають високий рівень здатності до пізнання. Таким чином, люди можуть вийти за межі безпосереднього сприйняття часу і простору, переглянути відносини між собою та навколишнім середовищем, набувають просвітлення та отримують доступ до розуміння сутності життя. Однак духовність не визначається якоюсь конкретною вірою, і віруючі, і атеїсти потребують умов для власної духовності. Багато вчених визнають що є, функціональний зв'язок між духовністю та туризмом. туризм сприяє духовному розвитку людини, його самопізнанню, саморозвитку. Збільшення емпіричних даних продемонстрував важливу роль духовності в туризмі, проливаючи світло на це яскраве поле досліджень. Зазвичай духовний туризм вивчають у сфері туризму стосовно відвідування релігійних місць або паломництва. Духовність спонукає туристів подорожувати, переважним мотивом для відвідувачів є новий духовний досвід. Наприклад, мотивація для туристів відвідати якусь незвичну для них локацію або нове місце походить від свідомого пошуку духовної реалізації, що робить їх цілеспрямованими духовними туристами. Проте однієї духовної мотивації недостатньо спонукати людей розпочати певну подорож, адже ще є безліч факторів, що впливають на рішення туриста подорожувати [91].

Природа є вирішальним контекстом для пошуку внутрішнього миру та самореалізації. Краса, чистота, самотність, спокій, таємниця, новизна розглядаються як важливі атрибути, які дозволяють людям втекти від повсякденної суєти і отримати відчуття себе та зв'язку з іншими, природою і навіть космосом. У зв'язку з цим соціокультурні аспекти є невіддільними в

певних природних місцях (наприклад, храми, ліси фен-шуй тощо), які часто мають духовні цінності і стимулюють духовний досвід.

Традиційний погляд на природу, який називають «єдністю неба і людства», може впливати на сприйняття туристів і призводити до їх духовного розвитку. У туристів може бути духовне просвітлення при відвідуванні природних ландшафтів. Наприклад, піші прогулянки зміцнюють духовність через їх повільний характер, що допомагає учасникам свідомо взаємодіяти з природним середовищем, культурою та є джерелом духовного натхнення. Спостереження за місцевими культурними заходами (наприклад, ритуалами, богослужіннями, фестивалями тощо) також мають духовне значення. Наприклад, такі поняття в туризмі, як: «відчуття місця», «прив'язаність до місця», «сакральність» і «відчуття божественного» з'явилися, щоб сформулювати взаємодію між людством і природою, а також духовне смирення, відчуття маленького «я», почуття благоговіння. Деякі вчені також підкреслюють духовні переваги (наприклад, психологічне благополуччя, духовне відновлення тощо) туризму [92].

Міжнародний союз охорони природи визначає заповідну територію як чітко визначений географічний простір, визнаний, призначений та керований за допомогою правових чи інших ефективних засобів для досягнення довгострокового збереження природи з пов'язаними екосистемними послугами та культурними цінностями.

Території, що охороняються державою, є в кожній країні. Саме в цій місцях урядовці намагаються зберегти історію, культуру своєї держави, зберегти унікальний природний ландшафт, уникнути масового туризму. Нові форми туризму, такі як духовний туризм, впродовж якого звертається увага внутрішній світ людей, може сприяти сталому розвитку та існуванню природоохоронних територій.

Розвитку духовного туризму сприятимуть такі форми безпосередньо самого туризму, як: релігійний туризм, відпочинок на свіжому повітрі,

велоспорт, організація заходів на свіжому повітрі, екологічний туризм, культурний туризм і старовинний туризм та інші.

Можна коротко сформулювати ідеальну схему духовного туризму: туристи подорожують за духовними мотивами і отримують духовні результати. Щодо України, то тут є всі передумови для розвитку духовного туризму. Потрібно виходити із духовної ізоляції, необхідно зробити систематизований перелік духовних об'єктів, що можуть бути цікавими для відвідування туристами і головне – провести широку рекламну кампанію із залучення туристів до цих місць.

Специфіка релігійного туризму втілена і в різних соціально-психологічних характеристиках подорожуючих індивідів і груп, а саме цей аспект рідко береться до уваги. Релігійні туристи, прочани, як правило, є колективом вірян зі схожими релігійно-світоглядними орієнтаціями, духовними, життєвими цінностями, усвідомленою релігійною та конфесійною ідентичністю. Під час прощі і спільних релігійних практик вони стають носіями певної субкультури, що ґрунтується на світоглядній та практично-обрядовій спільності; згуртовані установками взаємної підтримки колективної допомоги, спільних фізичних і духовних зусиль, МІ-відчуттям. Нерідко групи прочан закриті для іншовіруючих, прагнуть дистанціюватися не тільки від носіїв інакшої релігійної ідентичності, а й від місцевого населення, публічно демонструють свою інакшість. Натомість релігієзнавчі туристи, це в першу чергу, представники розбіжних світоглядних комплексів і конфесійних ідентичностей, які у переважній більшості випадків формують різноманітні за складом, вимогами, настроями, преференціями групи [89]. Релігійні цінності - це частина культурної спадщини і об'єкти туризму одночасно. Слід зазначити що, релігійний туризм грає велику роль у системі як міжнародного так і внутрішнього туризму. В Україні є багато місць для відвідування віруючими різних конфесій. Так, на заході від Свято-Миколаївського храму розміщується Велика дзвіниця монастиря, пам'ятка архітектури національного значення. Вона разом із Миколаївським храмом та

Палацом митрополита формують єдиний архітектурний ансамбль Жидичинського монастиря, зведений ще у далекому у 1723 році. З південного боку від села Рукомиш складно не помітити травертинові скелі 20-ти метрової висоти – це Рукомишська печери, на їх фоні туристи зможуть зробити неповторні фото. У вигину неширокої річки височіють вапняні брили, створюючи несподівано гарний краєвид. Також заслуговує на увагу старовинний цвинтар у Дерцені, селі на Мукачівщині, має давню історію. Сьогодні тут можна побачити в основному протестантські дерев'яні надгробки. Поруч, на пагорбі, встановлений Пам'ятний хрест, що є частиною відомого меморіального парку «Європейський парк Примирення». Будинок Преподобного Лаврентія в Чернігові був збудований на початку 20 століття під Болдиною горою теж може бути цікавий туристам, що подорожують вирости духовно [90]. Ужгородський некрополь або Цвинтар Кальварія має стати туристичним магнітом, вважають місцеві мешканці та пропонують туристам відвідати цю локацію. Окрім того, Волинські монастирі потрапили до найпопулярніших паломницьких центрів для вірян Православної церкви України. Так, до числа одинадцяти найпопулярніших місць паломництва потрапили монастир Покрова Пресвятої Богородиці в селі Тростянець, чоловічий монастир на честь Собору 12 апостолів у місті Володимирі-Волинському, монастир Святителя Миколая Чудотворця у селі Жидичин [93]. Можна ще й далі перераховувати подібні місця, місця духовної сили, які варто відвідати туристам, але обсяг нашої кваліфікаційної магістерської роботи обмежений. На жаль, поки що офіційна статистика рахує лише туристів, що придбали путівки через турагенства, і не враховує самодіяльних туристів, а їх теж немало. Тож в майбутньому потрібно прибрати цю прогалину в статистиці. Духовний туризм допоможе з молодого покоління виростити достойну, здорову духом націю, а старшому поколінню надасть спокій та відчуття умиротворення.

3.4. Перспективи розвитку популярних туристичних локацій Дніпропетровщини

Кожна область України має свої туристичні локації, що можуть привабити туриста. Є й так звані «туристичні магніти», тобто, місця, що приваблюють туриста найбільше. Державне агентство розвитку туризму періодично оновлює перелік подібних локацій. Всього, на думку експертів цього агентства, в Україні є 170 цікавих місць, що заслуговують увагу не тільки внутрішнього а й зовнішнього туриста.

Щодо Дніпропетровщини, то шість локацій попали до списку найпривабливіших місць України, які варто відвідати.

Так, туристичними магнітами Дніпропетровщини визнали: Токівський водоспад в Апостолівському районі; Вільногірський кар'єр або Дніпровські Мальдіви; Палац Культури у Жовтих Водах; Кар'єр Південного гірничо-збагачувального комбінату (ПГКЗ) у Кривому Розі; Свято-Троїцький Кафедральний собор у Дніпрі; Петриківський музей етнографії у селищі Петриківка.

Опишемо їх більш повно, проаналізуємо можливості для залучення потенційних туристів.

Токівський каскадний водоспад – це, безумовно, унікальний природний феномен України. Це водоспад у степу. На межі Нікопольського та Апостолівського районів Дніпропетровської області, біля села Кам'янка, річка обмежена саме гранітними берегами. Туристам відкриваються незабутні краєвиди величезних глиб сірого і рожевого граніту. Це явище впевнено можна вважати річковими порогами в мініатюрі, оскільки гранітні брили на берегах досягають у висоту до півтора метрів. Скельні виходи червоного граніту височіють аж на 30 м. Загальна висота водоспаду досягає близько 6 метрів, а його протяжність – 30 метрів. Цей мальовничий куточок має свою історію та свої легенди, наприклад, про Тамирис – доньку царя Кімра, яка розкидала в річці намисто і з нього утворилися камені.

Рисунок 3.4 – Токівський каскадний водоспад

Джерело:[94]

Друга назва Токівського водоспаду – Водоспад Калнишевського, саме так його називають місцеві мешканці. Петро Калнишевський за власні та козацькі кошти будував гарні церкви, відкривав школи. На території нинішнього Червоного Току в нього був власний маєток, поряд із яким було викопано глибокий колодязь, біля якого зупинялися ночувати чумаки, прямуючи з Криму до Чигирини та Києва. Якщо вірити історії, цими берегами і луками водив отаман Сірко Військо Запорозьке.

Мальовничий каньйон на річці Кам'янка в токівських гранітах площею 5 гектарів є місцем проживання декількох видів рослин і тварин, що занесені до Червоної книги та підлягають охороні, цей каньйон є геологічною пам'яткою природи місцевого значення та заслуговує на увагу туристів. Гідрологічна і геологічні пам'ятки природи в цій локації розташовані на відстані погляду, полювання заборонено, а ось спостереження за дикими тваринами дозволено і може принести неабияке задоволення урбанізованим туристам. Важливо зберегти цю туристичну локацію, не допустити замулювання та видобування каменів для приватних рокаріїв, випалювання степової трави, браконьєрство тощо [94].

Наступним цікавим для туристів місцем відвідування може стати Палац культури у місті Жовті Води. З огляду на унікальність будівлі в 1985 році палац було занесено до переліку архітектурних пам'яток Дніпропетровщини. Автор проекту Олександров А.М. — професор, заслужений архітектор РСФСР, лауреат Державної премії СРСР. Побудований у рекордні терміни завдяки завнятій праці архітекторів, будівельників, художників під керівництвом Б.М. Чиркова, який на той момент керував гірничо-збагачувальним комбінатом. Діяльність Центру народної творчості культури й дозволя надзвичайно багатогранна. За роки його творчості проведено тисячі мистецьких заходів (тематичні вечори, масові гуляння, концерти, вистави, конкурси). Сотні дітей та дорослих побували членами художньої самодіяльності. І сьогодні в Палаці культури займаються колективи художньої самодіяльності: народний хор «Веселка», народний ансамблю танцю «Світанок», народний фольклорний ансамбль «Горлиці», цирк «Юність».

Рисунок 3.5 – Народна творчість приваблює туристів з усього світу
Джерело: [95]

Наступне місце для відвідування туристів аби отримати насолоду – це Свято-Троїцький православний собор, розташований у місті Дніпро, побудований ще в ХІХ столітті за проектом відомих Людвіга Шарлемань-Бодє і Петра Вісконті. У соборі знаходяться святині: ікона Святої Трійці з часткою Мамврійського дуба, ікона «Плачу Спаситель», ікони Божої Матері «Іверська», «Казанська», «Достойно є», «Самарська», два хрести-мошевик з

частками мощей шанованих у православ'ї святих. Православні туристи отримують тут духовну насолоду.

Рисунок 3.6 – Свято-Троїцький православний собор

Джерело:[96]

Відомим на весь світ є і Петриківський музей етнографії, побуту та народно-прикладного мистецтва, що розташований в Дніпропетровській області. Тут туристи зможуть вивчити історію села та етапи розвитку петриківського ремесла. Відвідувачам запропонують освоїти ази петриківського розпису на майстер-класах з різноманітних технік народного ремесла та забрати з собою додому частку теплоти душі місцевих майстрів у вигляді рукотворного виробу.

Рисунок 3.7 – Петриківський музей етнографії, побуту та народно-прикладного мистецтва

Джерело: [97]

Наступний туристичний магніт – це Кар'єр Південного гірничо-збагачувального комбінату, розташований у Кривому Розі, є одним із найбільших у світі місцем видобутку залізорудної сировини та важливою пам'яткою промислового туризму міста. Його довжина майже три кілометрів, а довжина – 400 метрів. Для туристів доступний музей, де можна ознайомитися з повним циклом видобування руди, а також оглядовий майданчик, де в режимі реального часу відбувається видобуток корисної речовини [98].

Наступне цікаве місце для відвідування туристів – це Дніпровські Мальдіви або Вільногірський кар'єр. За 600 гривень вартості квитка туристи зможуть насолодитися білосніжним піском, чистою водою та зробити неймовірні фото. Вільногірський кар'єр – це діючий гірничо-металургійний комбінат з видобутку рудних титано-цирконієвих пісків. Початок історії цього природного дива пов'язаний з промисловими підприємствами Вільногірська, які почали добувати цирконові піски для скляного заводу у 1961 році. Створені дюни з білим піском та оточені озерами є наслідком цього видобутку. Коли кар'єр був затоплений водою з джерела, почалося «пляжне» життя цього місця.

Рисунок 3.8 – Дніпровські Мальдіви

Джерело: [99]

Таким чином, як бачимо, маємо всі передумови для стрімкого розвитку туризму у післявоєнний період.

Напрями розвитку туристичного регіону на найближчі роки на 69-тому засіданні Європейської комісії ВТО ООН в Самарканді представила Україна як не просто член, а як країна-очільниця європейського сектору. На цьому заході Голова Державного агентства розвитку туризму Мар'яна Олесків підкреслила, що Україна готова до співпраці з іншими країнами в контексті відродження та розвитку різних видів туризму в Україні, в створенні сприятливих умов для потенційних інвесторів.

У післявоєнний час Україна стане найпопулярнішим напрямком відвідування туристами, адже їм буде запропоновано не лише спостереження за краєвидами нашої країни, а й участь у туризмі участі, тобто, їм буде запропоновано прийняти участь у відновленні України після війни, відчуті свою приналежність до добрих справ, підвищити свій духовний рівень тощо.

Безумовно, усі види туризму, що планується відродити в нашій країні, ґрунтуватимуться на засадах сталого розвитку, адже ощадливе використання усіх видів ресурсів, дружнє ставлення до природи є в пріоритеті.

Серед пріоритетних напрямів розвитку туризму в Україні визначено наступні: просування маловідомих напрямів відвідування (часто про свої туристичні локації знають лише місцеві мешканці, а мешканці інших областей про це навіть не здогадуються, адже немає потужної реклами туристичних локацій); навчання таких спеціалістів, яких потребує сучасна туристична галузь – із знанням туристичної галузі, із знанням мов, із знанням комп'ютерних технологій тощо.

Адже левову частку вражень від туризму туристи отримують спілкуючись із працівниками туристичної сфери, а отже, дуже важливо, аби ці працівники були освічені); плідна співпраця з іншими країнами в контексті обміну туристами, вивчення культур інших націй тощо; створення таких умов, аби туристичні подорожі стали доступними для всіх верств населення, незалежно від віку, статі, рівня освіти, достатку тощо [100].

Висновки до розділу 3

Після пандемії коронавірусу більшість країн взяли курс на розвиток внутрішнього туризму. Україна не стала в цьому питанні виключенням. Усі програмні документи, в яких окреслено напрями розвитку туризму в Україні, роблять акцент на розвитку саме внутрішнього туризму.

Саме внутрішній туризм дозволить подорожувати українцям всередині своєї країни, пізнавати її культуру, залучати іноземних туристів до відвідування туристичних локацій нашої країни. Це дозволить збільшити кількість робочих місць та залучить доходи у бюджети різного рівня.

Зрозуміло, що для будь-якого туриста на першому місці при обранні подорожі спочатку стоїть безпека, а потім вже додаються всі інші фактори, наприклад, вартість туру, тривалість, особливі умови тощо. Поки в Україні

триває війна, немає стійких передумов для розвитку туризму, адже скупчення людей в одному місці може бути небезпечно внаслідок російської агресії.

Разом з тим, Україна має післявоєнні плани на відбудову країни в цілому. Це стосуватиметься не тільки об'єктів критичної інфраструктури, а й транспортної та туристичної інфраструктури. Безумовно, всі готелі, ресторани, парки будуть відновлені й побудовані нові, ще кращі.

В 3 розділі нашої роботи ми відокремили лише декілька видів туризму, розвиток яких є доречним після війни, а саме: водний, велотуризм, духовний, але разом з тим, ми повинні визнати, що є й інші, потенційно популярні в майбутньому види туризму в Україні: залізничний, військовий, хорті, оздоровчий, екстремальний, діловий, пізнавальний, освітній, медичний, авіаційний, науковий, дослідницький, пригодницький, релігійний, віртуальний, в будинках на колесах тощо.

Також ми зосередили свою увагу лише на шести туристичних магнітах Дніпропетровської області, але ж безсумнівно, в цій області є і багато чого іншого цікавого для відвідування. Інші області України так само мають свої туристичні локації і вони обов'язково увійдуть до світових рейтингів відвідування туристів у післявоєнний період.

ВИСНОВКИ

Внутрішній туризм є основним джерелом туристичної діяльності в багатьох країнах. Внутрішній туризм має кілька переваг з точки зору економічного розвитку, при чому чим більш суттєвий внесок у місцеві покращення з боку місцевих органів влади чи підприємців бачать туристи як відображення потенціалу цього регіону чи туристичної локації, тим менший потік туристів, що подорожують до інших регіонів чи країн.

Пандемія COVID-19 перервала економічну діяльність у всьому світі та завдала серйозної шкоди світовому та субрегіональному туризму. Пандемія вплинула на те, що туристи частіше віддають перевагу короткостроковим напрямкам, а також вимагають соціального дистанціювання. Туристи, які віддають перевагу подорожам, змінили свою поведінку, уникаючи місць скупчення людей і утримуючись від міжнародних поїздок. Що стосується туризму, багато досліджень показали, що позитивне ставлення туриста до діяльності зазвичай призводить до бажання подорожувати. Ставлення стосується оцінки та погляду людини на поведінку, незалежно від того, сприятлива вона чи ні. Власні переконання людини впливають на потенційні наслідки дії, які називаються поведінковими переконаннями. Як наслідок, позитивне ставлення туриста визначається як оцінка цінності туристичного досвіду відвідування місця, що призводить до позитивного ставлення людини до пам'ятки та сприяє наміру подорожувати або відвідати його в майбутньому. Отже, якщо комплексні показники ставлення демонструють позитивний зв'язок між ставленням і поведінковими намірами, те саме має виникнути у випадку вимірювань ставлення до подорожей і туристичних намірів.

Розвиток внутрішнього туризму має важливе значення для його динамічного економічного, соціально-культурного та політичного розвитку суспільства. Фактори розвитку внутрішнього туризму залежать від мотивації туристів; задоволення до, під час та після подорожі; поведінкових намірів та

їхніх взаємозв'язків, а також інших мотивів. Однак існує дуже мало досліджень, які структурно вивчали зв'язки між вищезгаданими конструктами в контексті внутрішніх туристів. Більше того, науковці зазвичай оцінювали мотивацію туристів до подорожей через мотиви «підштовхування» або «тяжіння» і робили висновок про лояльність до місця призначення на основі будь-якого з двох поведінкових намірів туриста. На думку науковців, основні соціально-психологічні рушійні сили внутрішніх мандрівників це: знання, сім'я та єдність. Крім того, культурні чинники внутрішніх мандрівників визначені в сучасній науковій літературі як природна спадщина, культурна спадщина, а також події та фестивалі.

У той же час бурхливий розвиток міжнародного туризму викликав значне занепокоєння щодо місцевої інфраструктури, шуму, забруднення, викидів, пов'язаних з транспортом, особливо викидів CO₂, оскільки були зареєстровані негативні наслідки цієї діяльності та піднято національне занепокоєння щодо сталості туризму. Необхідна національна політика управління ризиками, щоб зменшити негативний вплив на економіку та якість життя місцевих жителів.

Управління відходами є проблемою, яка висвітлюється урбанізацією, а також збільшенням потоку людей в результаті інтенсифікації туристичної діяльності разом із покращенням рівня життя. Циркулярна економіка є сукупністю системних рішень, яка вирішує різноманітні глобальні виклики: зміна клімату, втрата біорізноманіття, великі обсяги відходів та звідси – забруднення навколишнього середовища.

Важливо втілювати реалізацію наукових досліджень, зосереджених на ситуації в країнах Європейського Союзу, враховуючи конкретні інтереси цих країн щодо просування принципів сталого розвитку через конкретні дії, пов'язані із Зеленою угодою та політикою Європейського Союзу щодо утилізації відходів. Важливим питанням є не тільки стабільність законодавчої та інституційної системи, а й важливо розвивати освіту та обізнаність громадян як споживачів туристичних послуг. Споживачі є

важливими зацікавленими сторонами в просуванні циркулярної економіки туризму, враховуючи утворення та управління відходами в туристичній діяльності та через неї. Пандемія COVID-19 підкреслила необхідність розвитку більш стійкого туристичного сектору в Європі, враховуючи відмінності між країнами та всередині них. Це вимагає визначення факторів, які роблять туристичні напрямки більш вразливими до шоків на регіональному рівні та в контексті багатьох країн.

Є різні шляхи підвищення стійкості туристичних напрямків, які можна підсумувати диверсифікацією туристичної пропозиції та попиту. Стратегії та політика, що ведуть до більшої диверсифікації, також можуть призвести до зменшення сезонності туристичних напрямків, сприяючи більшій стійкості та сталості туристичної діяльності в цілому. Таким чином, важливим напрямом роботи стейкхолдерів внутрішнього туризму є: розробити теоретичну концепцію циркулярної туристичної економіки та її зв'язок із стійкістю в європейському контексті, визначити найкращі прогнози міських відходів у випадку розколу європейських країн. на різних кластерах (в ЄС і поза ЄС) і, нарешті, оцінити впроваджені низьковуглецеві рішення та їхній вплив на туризм. Потрібно розвивати внутрішній туризм України, інтегруватися в європейське туристичне середовище через високоякісні туристичні послуги та продукти. Потрібно задовольнити і українського туриста, і вибагливого іноземця, який вже відвідав немало країн та може порівняти сервіс у туристичній сфері.

Підприємства в сфері туризму в Україні працюють, справно відраховують необхідні податки до бюджету, таким чином підтримуючи нашу країну у цей нелегкий час. Більше всього у загальній структурі податків від об'єктів туристичної сфери у першому півріччі 2023 року надійшло від закладів розміщення (63 % або 569,828 млн грн), тобто від готелів.

Всього ж за перше півріччя від об'єктів, що працюють у сфері туризму, надійшло до бюджету 897,848 млн грн., що більше у порівнянні з аналогічним періодом 2022 року (809,435 млн грн. – і це зрозуміло, адже

народ не оговтався від шоку – початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, багатьом просто було не до туризму), але значно менше у порівнянні з довоєнним, але ковідним 2021-м роком (1 млрд 88 млн 945 тис. грн). Так, за перше півріччя 2023 року кількість платників податків, які займаються туристичною діяльністю, зменшилась на 23 % у порівнянні з тим самим періодом у 2022 році. Якщо порівнювати із 2021 роком, то загальне скорочення становило велику доволі цифру – 36 % – юридичних осіб стало менше на 45 %, підприємницьку діяльність у туризмі, на жаль, згорнули 32 % фізичних осіб.

Щодо заробітку туристичного сектору, то тут можна навести наступні цифри. Так, за перше півріччя 2023 року туристичний збір в нашій країні склав майже 85,5 мільйонів гривень. Лідерами у відвідуванні туристів з об'єктивних причин, в першу чергу, безпекових, стали: Київ (туристичний збір склав 14 млн грн.), а також Львівська (20 млн грн.), Івано-Франківська (майже 9 млн грн.), Закарпатська (9,5 млн грн.) та Дніпропетровська (5,3 млн грн.) області. Потрібно зауважити, що саме в цих областях спостерігається найбільше внутрішньо переміщених осіб, які теж стали в той чи інший період туристами (за бажанням). Більшість сучасних українців, а це майже 55 % жодного разу не відвідували інші регіони з туристичною метою. Виявлено тенденцію зростання популярності автокемпінгів.

Найпопулярніший напрямок усередині країни для внутрішніх туристів – це відомий курорт Буковель, далі йдуть Львів, Трускавець, Яремче, Закарпаття в цілому. Аби зекономити кошти, українці користувалися послугою раннього бронювання. Великим попитом користувалися місця відпочинку, куди можна приїхати разом із домашніми улюбленцями (тому що фактично більшості громадян домашніх тварин просто не має з ким залишити, а залишати самих небезпечно), а також запитувачі цікавилися наявністю басейну в конкретному готелі чи пансіонаті.

Туризм корінних народів, який вважається складною та потенційно перспективною формою туризму. В Україні корінними народами є кримські татари, караїми та кримчаки, які походять з території Криму.

В сучасних умовах усі зусилля громад повинні бути зорієнтовані на підтримку збройних сил України. Всі галузі намагаються тим чи іншим способом бути причетними до цієї допомоги. В цьому контексті особливого значення набуває волонтерський або солідарний туризм.

Після пандемії коронавірусу більшість країн взяли курс на розвиток внутрішнього туризму. Україна не стала в цьому питанні виключенням. Усі програмні документи, в яких окреслено напрями розвитку туризму в Україні, роблять акцент на розвитку саме внутрішнього туризму.

Саме внутрішній туризм дозволить подорожувати українцям всередині своєї країни, пізнавати її культуру, залучати іноземних туристів до відвідування туристичних локацій нашої країни. Це дозволить збільшити кількість робочих місць та залучить доходи у бюджети різного рівня. Зрозуміло, що для будь-якого туриста на першому місці при обранні подорожі спочатку стоїть безпека, а потім вже додаються всі інші фактори, наприклад, вартість туру, тривалість, особливі умови тощо.

Разом з тим, Україна має післявоєнні плани на відбудову країни в цілому. Це стосуватиметься не тільки об'єктів критичної інфраструктури, а й транспортної та туристичної інфраструктури. Безумовно, всі готелі, ресторани, парки будуть відновлені й побудовані нові, ще кращі.

В нашій роботі ми відокремили лише декілька видів туризму, розвиток яких є доречним після війни, а саме: водний, велотуризм, духовний, але разом з тим, ми повинні визнати, що є й інші, потенційно популярні в майбутньому види туризму в Україні: залізничний, військовий, хорті, оздоровчий, екстремальний, діловий, пізнавальний, освітній, медичний, авіаційний, науковий, дослідницький, пригодницький, релігійний, віртуальний тощо. Також ми зосередили свою увагу лише на шести туристичних магнітах Дніпропетровської області, але ж безсумнівно, в цій

області є і багато чого іншого цікавого для відвідування. Інші області України так само мають свої туристичні локації і вони обов'язково увійдуть до світових рейтингів відвідування туристів у післявоєнний період.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. S. Dolnicar. A reflection on survey research in hospitality. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 30.11.2018. PP. 3412-3422.
2. V. Esses L.K. Hamilton. Xenophobia and anti-immigrant attitudes in the time of COVID-19. *Group Processes & Intergroup Relations*. 24.02.2021. PP. 253-259.
3. C. M. Hall, D. Scott, S. Gössling. Pandemics, transformations and tourism: Be careful what you wish for. *Tourism Geographies*. 22.03.2020. PP. 577-598.
4. D. Ioannides, S. Gyimóthy. The COVID-19 crisis as an opportunity for escaping the unsustainable global tourism path. *Tourism Geographies*. 22.03.2020. PP. 624-632.
5. Jhu Csse. COVID-19 data repository by the center for systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University. Johns Hopkins University Center for Systems Science and Engineering. 2020. URL: <https://github.com/CSSEGISandData/COVID-19>.
6. F. Kock, A. Josiassen, A.G. Assaf. The xenophobic tourist. *Annals of Tourism Research*. 74 January. 2019. PP. 155-166.
7. F. Kock, A. Josiassen, A. G. Assaf, I. Karpen, F. Farrelly. Tourism ethnocentrism and its effects on tourist and resident behavior. *Journal of Travel Research*. 58 (3) 2019. PP. 427-439.
8. F. Kock, A. Nørfelt, A. Josiassen, A. G. Assaf, M. G. Tsionas. Understanding the COVID-19 tourist psyche: The evolutionary tourism paradigm. *Annals of Tourism Research*. 85. 2020. Article 103053.
9. S. A. Lee. Coronavirus anxiety scale: A brief mental health screener for COVID-19 related anxiety. *Death Studies*. 44 (7).2020. PP. 393-401.

10. E.J. Lekakis. Economic nationalism and the cultural politics of consumption under austerity: The rise of ethnocentric consumption in Greece. *Journal of Consumer Culture*. 17 (2) 2017. PP. 286-302.
11. O. Moldes, D. Dineva, L. Ku. Has the COVID-19 pandemic made us more materialistic? The effect of COVID-19 and lockdown restrictions on the endorsement of materialism. *Psychology and Marketing*. 39 (5) 2022. PP. 892-905.
12. Q. Muis, T. Reeskens. Are we in this together? Changes in anti-immigrant sentiments during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Intercultural Relations*. 86 (1) 2022. PP. 203-216.
13. A. Nanni, A. Ulqinaku. Mortality threats and technology effects on tourism. *Annals of Tourism Research*. 2020. 10.1016/j.annals.2020.102942
14. Bănescu C., Boboc C., Ghiță S., & Vasile V., 2021. June. Tourism in Digital Era. In: Proceedings of the 7th BASIQ International Conference on New Trends in Sustainable Business and Consumption, Foggia. Italy. PP. 3–5.
15. F. V. Bekun, F. F. Adedoyin, D. Balsalobre-Lorente, O. M. Driha. The validation of the tourism-led growth hypothesis in the next leading economies: accounting for the relevant role of education on carbon emissions reduction? *Strateg. Sustain. Tour. Econ. Growth Clean. Energy*. 2021. PP. 249-278.
16. Campos C., Laso J., Cristobal J., Alberti J., Bala A., Fullana A., Fullana-i-Palmer P., Margallo M., Aldaco R., “Towards more sustainable tourism under a carbon footprint approach: The Camion Lebaniego case study”, *Journal of Cleaner Production*. 2021. Available on Towards more sustainable tourism under a carbon footprint approach: The Camino Lebaniego case study - ScienceDirect.
- 17.S. Ciarlantini, M. Madaleno, M. Robaina, A. Monteiro, C. Eusébio, M.J. Carneiro, C. Gama. Air pollution and tourism growth relationship: exploring regional dynamics in five European countries through an EKC model. *Environ. Sci. Pollut. Res*. 2022. 10.1007/s11356-021-18087-w
- 18.S. Costa, J. Ferreira, C. Silveira, C. Costa, D. Lopes, H. Relvas, C. Borrego, P. Roebeling, A. I. Miranda, J. P. Teixeira. Integrating health on air quality assessment—review report on health risks of two major european outdoor

air pollutants: PM and NO₂. J. Toxicol. Environ. Health, Part B. 17 (6) 2014. PP. 307-340, 10.1080/10937404.2014.946164

19. Про туризм : Закон України від 07.03.2012 р. № 324/95-ВР зі змінами та доповненнями. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>

20. Кучірка Д. Внутрішній туризм в Україні – на підйомі через Covid-19. Чи надовго? URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/vnytrishniy-turyzm-vukrainicovid19/30726545.html>

21. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2017. 300 с.

22. Трушкіна Н. В. Циркулярна економіка: становлення концепції, еволюція розвитку, бар'єри, проблеми і перспективи. Вісник економічної науки України. 2021. № 1 (40). С. 9-20. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1\(40\).9-20](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1(40).9-20). URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/180099>

23. Злотнік М. & Ткачук Б. (2022). Переваги впровадження циркулярної економіки для українських підприємств в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, (45). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-36>

24. Гурочкіна В. В., Будзинська М. С. Циркулярна економіка: українські реалії та можливості для промислових підприємств. «Економічний вісник». Серія: фінанси, облік, оподаткування. 2020. Вип. 5. С. 52–64. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/328113907.pdf>.

25. Дубель М. Циркулярна економіка як механізм досягнення цілей сталого розвитку в умовах глобалізації та діджиталізації світової економіки. *Економіка та суспільство*. (39). 2022. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-13>

26. Смагіна А. Відходи від війни: що це таке та як із ними впоратись? Інтернет-медіа «ІА «Рубрика». 2022. URL : <https://rubryka.com/article/war-day-119>.

27. Орехова Т. Циркулярна економіка як глобальний імператив. Журнал європейської економіки. 2019. № 4. С. 360-371. URL: <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1422>.

28. Резнікова Н. В., Панченко В. Г., Іващенко О. А. Вплив конкуренції інфраструктурних проєктів США та КНР на глобальну економічну кон'юнктуру та економічну безпеку країн, що розвиваються: боргові, технологічні і фінансові важелі тиску на сталий розвиток. Економіка та держава. 2021. № 8. С. 10–16.

29. Мешко Н., Ніколаєнко А. Аналіз впливу екологізації бізнесу на засадах циркулярної економіки на сталий розвиток туризму країн Європи. European Journal of Management Issues. 2021. Т. 29. № 3. С. 162–170.

30. Нагара М. Б. Циркулярна економіка: генезис, структура, особливості. Економіка та держава. 2021. № 10. С. 68–73.

31. Набока Р. Ю. Концептуальні засади державного регулювання розвитку циркулярної економіки в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 15. С. 136–139.

32. When Fossil Fuels Run Out, What Then? URL: <https://mahb.stanford.edu/library-item/fossil-fuels-run/>

33. Циркулярна економіка: йти по колу, щоб піти вперед. URL: <https://peremoga.space>

34. Exploring the role of independent retailers in the circle economy: a case study approach.

URL:

https://www.researchgate.net/publication/323809440_Exploring_the_role_of_independent_retailers_in_the_circular_economy_a_case_study_approach

35. Why the circle economy? URL: <https://www.mywaste.ie/the-circular-economy/>

36. Україна вперше в історії очолила Європейську Комісію Всесвітньої туристичної організації ООН. URL: <https://mtu.gov.ua/news/34376.html>

37. Основний зміст та зобов'язання України. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/yevrointehratiia/turyzm>

38. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/677045>

39. Худавердієва В. А. Правові засади євроінтеграційних процесів в Україні в контексті імплементації законодавства ЄС у галузі туризму // Нове українське право. 2022. Т. 2. С. 197-206.

40. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. Угоду ратифіковано Законом № 237/94-ВР (237/94-ВР) від 10.11.94. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012t

41. Кондратюк Є. А. Концептуальні основи політики ЄС щодо України в 90-х роках. Наукові записки. Електронний науковий журнал Державного університету. 2016. № 3 (19). С. 20–31.

42. Капрусь О. В. Еволюція структури та діяльності Всесвітньої туристичної організації у контексті сучасних глобалізаційних процесів: монографія. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка. 2016. 233 с.

43. Тарасова І. Всесвітня туристична організація та її роль у міжнародному туристичному русі. Дипломат. служба. 2018. № 4. С. 60–64.

44. Хартія туризму : Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_640.

45. UNWTO. Call for Action for Tourism's COVID 19 Mitigation and Recovery, published 1 April 2020. URL: <https://www.unwto.org/news/unwto-launches-a>

46. Баррозу: ЕС намерен завершить переговоры по СА и ЗСТ с Украиной, РБК Україна, 19.12.2011. URL: <https://daily.rbc.ua/rus/show/barrozu-es-nameren-zavershit-peregovory-po-sa-i-zst-s-ukrainoy-19122011122500>

47. Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, 7 May 2009, Prague. URL: <https://reliefweb.int/report/armenia/joint-declaration-prague-eastern-partnership-summit>

48. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 № 168-р. URL: <http://ukrstat.gov.ua>. Нове українське право. Випуск 6. Том 2. 2022.

49. Visas: Council adopts regulation on visa liberalisation for Ukrainian citizens – Consilium. URL: <https://www.consilium.europa.eu>.

50. USAID. Туристичний барометр України 2020. URL: https://www.ntoukraine.org/nsts_analitics_.html

51. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

52. Західний курс: чому Верховна Рада змінила Конституцію. RBC. 7 лютого 2019 р. URL: <https://www.rbk.ua>

53. Ukraine has officially received the status of a candidate for EU membership. URL: <https://www.eurointegration.com.ua>.

54. Як відновлюється український туризм у 2023 році? URL: <https://news.dtki.ua/society/community/85439-iaak-vidnovliujetsia-ukrayinskii-turizm-u-2023-roci>

55. Турзбір з початку року зріс майже на чверть. Найбільше зростання показала Львівщина і Київ. URL: <https://forbes.ua/news/turzbir-z-pochatku-roku-zris-mayzhe-na-chvert-naybilshe-zrostannya-pokazala-lvivshchina-i-kiiv-21092023-16164>

56. Подорожі 2023: які регіони України найбільше заробили на туризмі цього року? URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/2630/podorozi-2023-yaki-regioni-ukraini-naibilse-zarobili-na-turizmi-cyogo-roku>

57. В'їзд в Україну під час війни: громадяни яких країн відвідували Україну найчастіше у 2023 році? URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/2629/vizd-v-ukrainu-pid-cas-viini-gromadyani-yakix-krain-vidviduvali-krainu-naicastise-u-2023-roci>

58. Подорожі під час війни: понад 50% українців не їздили в інші регіони з туристичною метою — опитування. URL: <https://susplne.media/570361-podorozi-pid-cas-vijni-ponad-50-ukrainciv-ne-izdili-v-insi-regioni-z-turisticnou-metou-opituvanna/>

59. Майже 100 000 українців їздили за кордон як туристи влітку 2023-го. Один з найбільших туроператорів України показав статистику. URL:

<https://forbes.ua/news/ukrainski-turisti-tsogo-lita-viddavali-perevagu-turechchini-vseredini-kraini-bukovelyu-joinup-pidbiv-pidsumki-sezonu-14092023-16009>

60. ДАРТ оновив перелік туристично-інформаційних центрів України.
URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/dart-onoviv-perelik-turistichno-informaciynih-centriv-ukrayini>

61. Закон "Про корінні народи України". URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/211510.html>

62. Корінні народи і нацменшини в Україні: хто підпадає під ці поняття і чим вони відрізняються. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/stylar/korennye-narody-natsmenshinstva-ukraine-podpadaet-1625757517.html>

63. Корінні народи України URL: <https://naglyad.org/uk/2021/07/26/zakon-pro-korinni-narodi-nashho-vin-ukrayini/>

64. Мечеть Терек-Елі Джамісі URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

65. Галицькі караїми: Лишилось тільки двоє. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1202158.html>

66. Музей караїмської історії та культури. URL: <https://www.karpaty.info/ua/uk/if/fr/halych/museums/karaim/>

67. Етнічне різноманіття. URL: <http://week.dp.gov.ua/osvitnia-prohrama/do91/etnichne-riznomanittia>

68. T. E. Abascal. Indigenous tourism in Australia: Understanding the link between cultural heritage and intention to participate using the means-end chain theory. *Journal of Heritage Tourism*. 14 (3) 2019. PP. 263-281.

69. T. E. Abascal, M. Fluker, M. Jiang. Domestic demand for Indigenous tourism in Australia: Understanding intention to participate. *Journal of Sustainable Tourism*. 24 (8–9) 2016. PP. 1350-1368.

70. K. M. Adams, J. Choe, M. Mostafanezhad, G. T. Phi. (Post-) pandemic tourism resiliency: Southeast Asian lives and livelihoods in limbo. *An International Journal of Tourism Space, Place and Environment*. 23 (4) 2021. PP. 915-936.

71. S. Akbar, R. Hallak. Identifying business practices promoting sustainability in aboriginal tourism enterprises in remote Australia. *Sustainability*. 11 (17) 2019. P. 4589.

72. M. D. Auger. We need to not be footnotes anymore: Understanding Métis people's experiences with mental health and wellness in British Columbia, Canada. *Public Health*. 176. 2019. PP. 92-97.

73. S. Boyd, M. V. Reddy, S. Kulshreshtha, M. Nica. Post-conflict tourism opportunity spectrum (POCTOS): A framework for destination recovering from conflict. *Journal of Sustainable Tourism*. 2021. PP. 1-18.

73. Усвідомлення важливості солідарного та волонтерського туризму
URL: <https://www.aitoukraine.org/post>

74. Волонтерський солідарний туризм як інструмент допомоги постраждалим від війни громадам. URL: <https://eba.com.ua/volonterskyj-solidarnyj-turyzm-yak-instrument-dopomogy-postrazhdalym-vid-vijny-gromadam/>

75. Raise4UA: Як працює нова благодійна донатна платформа для ЗСУ та гуманітарних проєктів. URL: <https://eba.com.ua/raise4ua-yak-pratsyuye-nova-blagodijna-donatna-platforma-dlya-zsu-ta-gumanitarnyh-proyektiv/>

76. Подорожі Україною під час війни: правила безпеки. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/podorozhi-ukrayinoyu-pid-chas-viyni-pravila-bezpeki>

77. Тренди світового туризму у 2023 році. URL: <https://visitworld.today/uk/blog/1349/trends-in-global-tourism-in-2023>

78. EEA. (2018). Greenhouse gas emissions from transport, European Environment Agency. ID-111-en (TERM 002) URL: <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/transport-emissions-of-greenhouse-gases/transport-emissions-of-greenhouse-gases-11>.

79. Fossi A. & Au-Yong-Oliveira M. (2021). Sustainable mobility practices in Tuscany, Italy: The Tyrrhenian cycling path boosting cooperative economic development through new tourism practices. *Journal of Tourism & Development*. 36(1). P. 175–186.

80. Fyall A. 2019. Tourism destination re-positioning and strategies. In E. Fayos-Sol` a & C. Cooper (Eds.), *The future of tourism*. Springer.

81. Gazzol P., Pavione E., Grechi D., & Ossola P. (2018). Cycle tourism as a driver for the sustainable development of little-known or remote territories: The experience of the Apennine regions of northern Italy. *Sustainability*. 10. 1863.

82. Koçak. E., Ulucak. R. & Ulucak Z.S. 2020. The impact of tourism developments on CO2 emissions: An advanced panel data estimation. *Tourism Management Perspectives*, 33. Article 100611.

83. Maltese I., Zamparini L. & Amico C. 2021. Tourists, residents, and sustainable mobility in islands: The case of Ischia (Italy). In L. Zamparini (Ed.). Vol. 13. *Sustainable transport and tourism destinations (transport and sustainability)*. PP. 97–115).

84. Petino G., Reina G. & Privitera D. 2021. Cycling tourism and revitalization in the sicilian hinterland: A case study in the Taormina–Etna District. *Sustainability*. 13. 10022.

85. Велотуризм в Україні: маршрути, спорядження, поради. URL: <https://turua.com.ua/articles/veloturizm-v-ukrayini-marshruti-sporyadzhe>

86. Велотуризм в Україні: маршрути, спорядження, поради. URL: <https://turua.com.ua/articles/veloturizm-v-ukrayini-marshruti-sporyadzhennya-poradi/>

87. Водні походи: топ-маршрути України та світу. URL: <https://shambala.com.ua/vodnye-pokhody-topovuye-marshruty-ukrainy-i-mira/>

88. Тур-рафтинг чорний черемош 3 дні: сплави Карпати. URL: <https://yastrub-tour.com.ua/uk/water-recreation/tur-raftynh-chornyy-cheremosh-3-dni-splavy-karpaty>

89. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці: Книги-XXI. 2003. 300 с.

90. Паломницькі місця України: URL: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_catalog/6-22-pilgrim-ukraine.htm

91. Bhalla R., Chowdhary N. & Ranjan A. (2021). Spiritual tourism for psychotherapeutic healing post COVID-19. *Journal of Travel & Tourism Marketing*. 38(8). 769–781. URL: <https://doi.org/10.1080/10548408.2021.1930630>.

92. Czernek-Marszałek K. & McCabe S. 2022. Why qualitative papers get rejected by *Annals of Tourism Research*? *Annals of tourism research*. vol. 92. URL: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2021.103338>.

93. Волинські монастирі – серед найпопулярніших місць паломництва в Україні. URL: <https://www.volynpost.com/news/187943-volynski-monastyri--sered-najpopuliarnishyh-misc-palomnytva-v-ukraini>

94. Токівський водоспад – унікальний природний феномен України. URL: https://www.dnipro.lib.dp.ua/Vodopad_priroda_graniti

95. Палац культури у Жовтих Водах. URL: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/66276_culture-centre-in-zhovti-vody.htm [lib.dp.ua/Centr_narodnoj_tborchosti_JV](https://www.dnipro.lib.dp.ua/Centr_narodnoj_tborchosti_JV)

96. Свято-Троїцький кафедральний собор. URL: <http://tourism.dp.gov.ua/objects/svyato-troickyu-kafedralnyy-sobor/>

97. Авторський блог Ігора Лісного про петриківський розпис. URL: <https://petrykivka.dp.ua/travel/museum-ethnography-petrykivka/>

98. Кар'єр ПГЗК URL: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/75082_karer-yugoka.htm Кар'єр ПГЗК. <http://tourism.dp.gov.ua/objects/karer-pivdenного-girnycho-zbagachuvalnogo-kombinatu/>

99. Дніпровські Мальдіви - Вільногірський кар'єр. URL: <https://goua.com.ua/uk/dneprovskie-malydivy-volynogorskiy-karyer>

100. Україна на Генасамблеї ВТО ООН представила програму туристичного розвитку Європейського регіону. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/ukrayina-na-genasambleyi-vto-oon-predstavila-programu-turistichnogo-rozvitku-ievropeyskogo-regionu>

